

İslam Hukukundaki Şirket Akdinin Yapısal Analizi

Yunus AKYÜZ

Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı
Asst. Prof., Bitlis Eren University Faculty of Theology Department of Islamic Law
Bitlis/TÜRKİYE

akyuzuynus@yahoo.com | orcid.org/0000-0003-4690-5772

Öz

İslam hukukunda bir şirket, birden fazla kişinin bir şeyin mülkiyetine sahip olması ve bu kişilerin o şey üzerindeki tasarruf yetkisi olarak tanımlanabilir ve temel olarak üç türü bulunmaktadır. Bunlar ibâha, milk ve akit şirkettir. Şirket akitleri de kendi içinde şirket-i emvâl, şirket-i a'mâl ve şirket-i vücûh olmak üç kategoriye ayrılmaktadır. Bu şirket tipleri, ortakların hak ve sorumluluklarına göre inan ve mufâvada tarzında kurulabilir. Böylece altı farklı akit şirket türü ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra fıkıhta mudârebe, müsâkât, müzâraa ve müğârese gibi özel şirket sözleşmesi türleri de bulunmaktadır. İslam hukukundaki şirket sözleşmelerinin yapısı, geçmiş dönemlerin ihtiyaçlarına, ticari örflere ve dönemin küçük ölçekli ticari hayatına cevap verecek şekilde şekillenmiştir. Bu nedenle klasik anlamda kurucularından bağımsız, insan ömrünü aşan, çok sayıda ortağa sahip ve sürekli olan şirket türleri bulunmamaktadır. Ancak fıkıhtaki şirket hükümleri, yeni koşul ve ihtiyaçlara yanıt verebilecek kadar zengindir. Bu çalışma, İslam hukukunda şirket akdi ve şirket türleri üzerinden ortaklık yapısını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda beş temel kavram belirlenmiş ve bu kavramlar üzerinden yapısal bir değerlendirme yapılmıştır. İncelenen kavramlar; şirket akdinde taraf (âkid) ve hukukî kişilik, yazılı form, bağlayıcılık (lüzûm), süreklilik (devamlılık) ve kâr-zarar paylaşımıdır. Söz konusu kavramların seçilmesinin temel nedeni, modern

Geliş/Received: 01.01.2025 | **Kabul/Accepted:** 10.04.2025 | **Yayın/Published:** 30.06.2025

Atıf/Citation: Akyüz, Yunus. “İslam Hukukundaki Şirket Akdinin Yapısal Analizi”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 45 (Haziran 2025), 279-311./Akyüz, Yunus. “Structural Analysis of The Partnership Contract in Islamic Law”. *Journal of Islamic Law Studies* 45 (June 2025), 279-311.

<https://doi.org/10.59777/ihad.1611664>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Yunus AKYÜZ | CC BY-NC-ND 4.0 International

şirketlerin yapı taşlarını oluşturan bu unsurların İslam hukukundaki şirket tiplerinde ne ölçüde yer aldığını ve İslam şirket hukukunun bu özelliklere ne derece yaklaştığını araştırmaktır. Çalışma boyunca yapılan analizler, İslam hukukundaki şirket hükümlerinin bu kavram ve niteliklere sahip olma potansiyelini taşıdığını ortaya koymaktadır. Çalışmanın literatüre katkısı, günümüz şirketlerinin başarısı ve devamlılığı için gerekli olan temel özelliklerin İslam şirketler hukuku perspektifinden ne ölçüde karşılanabileceğini ortaya koymasıdır. İslam şirketleriyle alakalı klasik ve modern literatür oldukça geniş bir külliyata sahiptir. Çalışma, İslam şirketlerini hukuki kişilik, yazılı form, devamlılık, bağlayıcılık ve kâr-zarar paylaşımı gibi temel kavramlar çerçevesinde kapsamlı bir yapısal analize tabi tutmaktadır ve bu yönüyle mevcut literatürden ayrılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Şirketler Hukuku, Yazılı Form, Lâzım Akit, Süreklilik, Kâr-Zarar.

Structural Analysis of The Partnership Contract in Islamic Law

Abstract

In Islamic law, a partnership can be defined as the ownership of something by more than one person and their authority to dispose of it, and there are basically three types of partnership. These are *shirkat al-ibāha*, *shirkat al-milk* and *shirkat al-aqd*. *Shirkat al-aqd* or contractual partnership is also divided into three categories: *Shirkat al-amwāl*, *shirkat al-a'māl* and *shirkat al-wujūh*. These types of partnerships can be established in the form of *shirkat al-inān* and *shirkat al-mufāwada* according to the rights and responsibilities of the partners. Thus, six different types of contractual partnerships emerge. In addition, there are also special types of contractual partnerships in Islamic law such as *mudaraba*, *musāqāt*, *muzāra'a* and *mughārasa*. The structures of these partnership contracts in Islamic law was shaped to meet to the needs, commercial customs and the small-scale commercial life of the past periods. Therefore, in the classical sense, there are no types of partnership that are independent of their founders, exceed human lifespan, have many partners and are permanent. However, as mentioned above, the provisions of partnership in Islamic law are rich enough to respond to new circumstances and needs. This study aims to analyze the partnership structure in Islamic law through the partnership contract and partnership types. In this context, five basic concepts have been identified and a structural evaluation has been made based on these concepts. The concepts analyzed are the parties (ʿāqid) and legal personality of partnership, its written form, its bindingness (*luzūm*), continuity and profit and loss sharing in a partnership contract. The main reason for the selection of these concepts here is to investigate to what extent these elements, which constitute the building blocks of modern companies, are included in the partnership types in Islamic law and how

Islamic corporate law approaches these features. The analysis conducted throughout the study reveals that the provisions of partnership in Islamic law have the potential to adopt these concepts and qualities. The study contributes to the literature by showing how Islamic corporate law addresses key traits essential for modern business success and sustainability. The classical and modern literature on Islamic companies is quite extensive. This study differs from the existing literature in respect to subjecting Islamic partnership structures to a comprehensive structural analysis.

Keywords: Islamic Company Law, Written Form, Necessary Contract, Continuity, Profit-Loss.

Giriş

İslam, Câhiliye döneminde mevcut olan ortaklık müessesesini, belirli yasal düzenlemelerle ta'dil ederek benimsemiştir.¹ Şirketin meşruluğu, kitap, sünnet ve örf gibi delillerle sabittir.² Şer'î deliller, şirketlere dair temel hüküm ve esasları ana hatlarıyla ortaya koymuş olmakla birlikte, fukaha birçok ayrıntılı meseleyi içtihat yoluyla tespit etmiştir. Bu husus, fıkının temel ilke ve prensiplerine uygun olması şartıyla hem İslam hukukundaki mevcut şirket yapılarını zamanın ihtiyaçlarına göre değiştirme hem de modern hukuk sistemlerinde yer alan yeni tür şirket akitlerinin kabul edilmesine olanak sağlayabileceğini göstermesi açısından kayda değerdir.

İslam hukukunda şirket, “Bir şeyin birden fazla kimseye aidiyeti ve o kimselerin o şey ile imtiyazı”³ şeklinde tanımlanmaktadır ve ibâha, milk ve akit olmak üzere temelde üç türü bulunmaktadır. Akit şirketleri de kendi içinde şirket-i emvâl, şirket-i a'mâl ve şirket-i vücûh olarak üçe ayrılmaktadır ve bunların her biri ortakların hak ve sorumlulukları bakımından inan ve mufâvada şeklinde kurulabilmektedir. Ayrıca İslam

¹ Ali Hafîf, *eş-Şerikât fi'l-fikhi'l-İslâmî buhus mukârene* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2009), 27-29; Vehbe Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletuhu* (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1984), 4/792-793; Osman Şekerci, *İslam Şirketler Hukuku Emek-Sermaye Şirketi* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1981), 26-32; Faruk Bal, *Arap Yarımadası'nda Ticaret Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015), 210-211.

² Bu deliller arasında şunlar bulunmaktadır: a) “Onlar terikenin üçte birinde ortaklardır.” Nisa, 4/12. b) “Ortaklar birbirlerine ihanet etmedikleri sürece Allah'ın eli ortakların üzerindedir. Birbirlerine ihanet ettikleri zaman ticaretleri yok olur ve bereket o ticaretten kalkar.” Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2011), 625-626. (*Kitâbu'l-Büyû'*, Hadis No: 140). c) Şirket akdi konusunda geçmişten gelen bir teâmül ve örfün bulunması ve şirket uygulamalarına yönelik olumsuz bir yaklaşımın mevcut olmaması da şirketin meşruluğunu temellendirme kullanılmaktadır. Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1989), 11/151.

³ Hocaeminefendizade Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, çev. Raşit Gündoğdu - Osman Erdem (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 3/1952; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Yayınevi, 2010), 527.

hukukunda mudârebe, müsâkât (bağ-bahçe ortaklığı), müzâraa (ziraat ortaklığı) ve müğârese (ağaç dikim ortaklığı) gibi özel nitelikli ve şirket akdi türüne dahil edebileceğimiz sözleşmeler bulunmaktadır.⁴

İslam hukukunda şirket akdi, geçmiş dönemlerin ihtiyaçları, ticaret gelenekleri ve dönemin ekonomik hayatının daha sınırlı yapısına uygun olarak şekillenmiştir. Bu nedenle, kurucularından bağımsız bir şekilde varlığını sürdüren, uzun ömürlü, çok ortaklı ve sürekli faaliyet gösteren şirket türlerine klasik fıkıh kaynaklarında rastlanmaktadır. Bununla birlikte fıkıhta yer alan şirket hükümleri, değişen şartlara ve çağdaş ihtiyaçlara cevap verebilecek derecede kapsamlı ve zengin bir külliyata sahiptir. Bu çerçevede İslam şirketlerinin yapısıyla alakalı ele alınacak meseleler şunlardır: Şirket taraflarının konumu ve şirketin hukukî kişiliğe sahip olup olamayacağı; şirket akdinin yazılı hale getirilmesi ve bunun zorunlu bir şart olarak kabul edilip edilemeyeceği; şirketin sürekliliğinin sağlanıp sağlanamayacağı; gayri lâzım bir yapıdaki şirket sözleşmesinin lâzım bir akit formuna dönüşüp dönüşmeyeceği ve şirketteki kâr-zarar paylaşım rejimi. Buradan hareketle çalışmada beş kavram üzerine odaklanılmıştır. Bunlar şirket akdinde taraf/hukukî kişilik algısı, yazılı form, bağlayıcılık, süreklilik ve kâr-zarar kavramlarıdır. Bu kavramlar üzerinden şirket akdi yapısı incelenirken yer yer modern şirketlerle de mukayesesi yapılmıştır. Böylece modern şirket özelliklerinin ne ölçüde İslam şirketlerinde yer aldığı ve İslam şirketlerinin ne ölçüde bu özelliklere yaklaştığı araştırılmaya konu edilmiştir.

Literatürde İslam şirketler hukukuyla ilgili hem klasik hem de modern anlamda kayda değer bir külliyat bulunmaktadır. Bu çalışmanın diğerlerinden ayrılan temel özelliği, İslam şirketlerini akdin tarafı ve hukukî kişilik, yazılı form, süreklilik, bağlayıcılık ve kâr-zarar gibi belirli kavramlar çerçevesinde yapısal bir analize tâbi tutmasıdır. Bu yönüyle alanda yapılmış diğer araştırmalardan farklı bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir.

1. Akdin Tarafı ve Hukukî Kişilik Açısından İslam Hukukundaki Şirket Akdi

İslam şirketler hukukunda, şirket akdinin rüknü taraflar arasındaki icab ve kabuldür.⁵ Bundan dolayı ortaklık akdinin inşası için en az iki gerçek (ثانئة الأطراف) kişinin

⁴ Şirket türleri ve tasnifi için bk. Beşir Gözübenli vd., *İslam Hukuku El Kitabı*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafik Yayınları, 2012), 463-465; Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, 3/1953-1955.

⁵ Abdülğani b. Talib b. Hammade ed-Dımaşkî Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb: Dirâse anî'l-lübâb ve muhtasarî'l-kudûrî* (Beyrut: Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 2014), 3/299; Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, 3/1955, 2297-2299; İsmail Büyükcşelebi, *İslam Hukukunda İnân Şirketi ve Nevileri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1985), 36.

var olması gerekmektedir.⁶ Bu ilke, klasik fıkıh metinlerindeki şirketlerle alakalı bölüm başlıklandırmasına da yansımıştır. Örneğin bu husus, Muhammed b. Hassan eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) *el-Câmiu'l-kebîr* adlı eserinde "باب الشركة بين الرجلين" (iki kişi arasındaki ortaklık) şeklinde yer almaktadır.⁷ Asgari iki kişiden oluşacak şirket akdindeki tarafların, genel ilke olarak âkil ve bâliğ olmaları yani tam edâ ehliyetini haiz olmaları gerekmektedir. Ancak nâkis edâ ehliyetine sahip olan mümeyyiz çocuk ve mükâteb gibi izinli köleler de -mufâvada tipi ortaklık hariç- şirket akdine taraf olabilmektedir. Zira ehliyet farklılığı vekâlete engel değildir.⁸ Yine şirket tiplerinden biri olan şirket-i milkte tarafların vücûb ehliyetine sahip olmaları yeterli görülmüştür. Çünkü milk şirketinde aranan tek şart, insanın doğmakla elde ettiği temellük ehliyetidir: (أهلية التملك).⁹

İnan ve mufâvada tipi akit şirketlerinde taraf algısına bakıldığında, ortaklığın kişilerle kâim olduğu görülmektedir.¹⁰ Yani kurucular var olduğu sürece şirket akdi hukukî dünyada kendine yer bulmakta, taraf ve/veya tarafların vefat, cünûn gibi sebeplerle ehliyetlerinin ortadan kalkması ya da iradî olarak akdi feshetmesi, şirketin sona ermesine sebebiyet vermektedir. Bu çerçevede taraflar şayet inan tipi şirket kuracaksa sadece vekâlet ehliyetini; mufâvada tipi şirket inşa edeceklerse vekâlet ve kefalet ehliyetini haiz olmalıdır.¹¹

Şayet taraflar inan tipi şirket kurmuşsa, yapılan ticarî faaliyetlerde öncelikli olarak işleme taraf olan paydaş sorumludur. Yani malın teslimi, semenin ödenmesi,

⁶ Abdülazîz Hayyât, *eş-Şerikât fi'ş-şeriatil-İslâmiyye ve'l-kanunil-vazî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994), 1/211-220.

⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasen b. Ferkad Şeybânî, *el-Câmiu'l-kebîr* (Mısır: Matbatü'l-İstikâme, 1356), 267, 271.

⁸ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme Ezdî Hacrî Mısrî Tahâvî, *Muhtasarü't-Tahâvî* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1370), 106-107; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşki İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr şerh-i tenviril-ıbsâr* (Riyad: Dâru'l-Alemi'l-Kütüb, 2003), 6/483.

⁹ Komisyon, "Temellük", *el-Mevsuatü'l-fikhiyye* (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, 1988), 14/20-21; Muhammed Tâvîl, *eş-Şerikât ve ahkâmuhâ fi'l-fikhi'l-İslâmî dirâse mukârene fi'ş-şerikâtil-İslâmiyye* (Lübnan: Dâru İbn Hazm, 2009), 49-51, 56.

¹⁰ Emvâl şirketi (sermaye ortaklığı), a'mâl şirketi (iş ortaklığı) ve vücûh şirketi (itibar ortaklığı) inan ve mufâvada tipi şirketin içinde yer aldığı için çalışmada bunlara ayrıca temas edilmemiştir. Ayrıca bk. Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullah b. Mes'ûd b. Tâcişşerîa Ömer Sadrüşşerîa, *Şerhu'l-vikâye* (Amman: Müessesetü'l-Varâk li-Neşri ve't-Tevzî, 2006), 1-3/279; Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, 4/794-800; Şekerci, *Emek-Sermaye Şirketi*, 167-171; Beşir Gözübenli, "Şirket", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/198-201.

¹¹ İnan şirketinde ortaklar isterseler birbirinin kefilî olabilirler. Bu husus *Mecelle*'nin 1335. maddesinde "Şirket-i inan yalnız vekâleti mütezammın olup kefaleti mütezammın değildir. ... Amma şirket-i inanın hin-i akdinde kefalet zıkr olunduğu takdirde şerikler yekdiğerinin kefilî olur" şeklinde ifade edilmiştir. Ali Himmet Berki, *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye)* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1990), 273.

ayıptan dolayı iade ve olası davalarda taraf olacak kişi, işlemi yapandır. Bu hak ve yükümlülükler ilk planda diğer ortaklara ait değildir.¹² Çünkü yalnızca vekâlet üzerine inşa edilen inan şirketinde *akdin hukuku âkide râcidir*.¹³ Ancak şirket mukavelesi kapsamında bir ortağın yaptığı işlemlerden doğan üçüncü kişiler adına hak ve yükümlülükler birinci derecede onu yapan paydaşa ait olsa da hisse oranına göre diğer ortaklara rücu hakkı vardır.¹⁴

Inan şirketine ait olan bu hükümlerden anlaşılacağı üzere, taraflar her ne kadar şirket sözleşmesi çerçevesinde bir birlik oluştursalar da şirketten ziyade şahısların ön planda olduğu görülmektedir. Çünkü sadece vekâlet üzerine inşa edilen inan şirketinde ortaklar tek bir kişi gibi değerlendirilmemektedir (شركة العنان ما صار كـشخص واحد).¹⁵ Inan şirketinin vekâlet akdi üzerine inşa edilmesi ve bu ehliyetle sahip olabilecek varlığın yalnızca insan olması, klasik fıkıhta ortaklık akitlerinin şahıslarla kâim olduğuna, bu bağlamda şirketin en az iki kişiyle kurulabileceğine ve tek kişilik şirketin mevcut olmadığına işaret etmektedir.¹⁶

Vekâletin yanı sıra kefalet akdinin dahil olduğu mufâvada şirketinde, ortaklar eşitlik ilkesinin bir gereği olarak tasarruf yetkisi bakımından birbirinin yerine geçmektedir. Bu nedenle şirket faaliyetleri çerçevesinde ortaklardan birinin bir mal satın alması, diğer ortağın satın almasıyla eşdeğerdir. Zira mufâvada şirketinde ortaklar tek bir

¹² Serahsî, *el-Mebsût*, 11/175; Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertibi's-şerâ'i'* (Kahire: el-Mektebetü'l-Tevfikiyye, 2015), 6/665; Ümit Elöz, *İslâm Hukukunda Şirket Ortaklarının Hakları, Sorumlulukları ve Şirketlerin Tasviyesi* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 35.

¹³ "وَحَقُوقُ الْعَقْدِ تَعُودُ إِلَى الْعَاقِدِ" Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, 6/660. Bu husus Mecelle'nin 1377. maddesinde ise "Hukuk-i akd ancak âkide aittir." şeklinde ifade edilmiştir. Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, 3/2346.

¹⁴ Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik fî şerhi kenzî'd-dekâik ve bi-hâmişi eş-Şelebî* (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1315), 3/319; Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid İbnü'l-Hümâm, *Şerhu fethü'l-kadîr ala'l-hidâye* (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1970), 6/178. İlgili metin şudur: "وما اشتراه كل واحد منهما للشركة طوبى بـثمنه دون الآخر أنه يتضمن الوكالة دون الكفالة، والوكيل هو الأصل في الحقوق ثم يرجع على شريكه بحصته منه"

¹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 11/174. Ancak kefalet akdinin dahil olduğu inan şirketinde, ortaklıkla ilgili tüm işlerde taraflar eşit düzeyde yetki ve sorumluluğa sahiptir. Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, 6/479-481; Abdullah Kahraman, *İslâm Borçlar Hukukunda Kefâlet Sözleşmesi ve Günümüz Tatbikatı* (İstanbul: İFAV, 2008), 97-118.

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Yunus Akyüz, *İslâm Hukuku Açısından Tüzel Kişilik ve Sınırlı Sorumluluk* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 158-165.

kişi gibi kabul edilmektedir (كشخص واحد).¹⁷ Yani bir anlamda şirket doğrudan üçüncü şahıslarla muhatap olmaktadır.¹⁸

Muhammed Sekhâl el-Mâcî, Mâlikî şirketler hukuku üzerine kaleme aldığı *Ahkâmu's-Şerikât fi'l-fıkhi'l-İslâmiyyi'l-Mâlikî* adlı eserinde, klasik literatürde yer alan bu tür bilgilerden yola çıkarak, şirket ortaklarının tek bir kişi gibi kabul edilmesinin İslam hukukunda şirket tüzel kişiliğinin varlığına delil teşkil edebileceğini ifade etmektedir.¹⁹ Yine bu hususta Abraham L. Udovitch, üçüncü şahıslar açısından mufâvada ortaklarından biriyle hukukî ilişki kurmanın, doğrudan ortaklıkla muhatap olmakla eşdeğer olduğunu ifade etmektedir. Ona göre mufâvada ortaklığında vekâlet ve kefalet esaslarına dayanılarak tüm ticarî işlemler şirket adına gerçekleştirilmekte, bu da hissedarlardan ziyade şirketin kendisinin dikkate alındığını göstermektedir. Mufâvadanın söz konusu özelliklerinden dolayı Udovitch, bu şirketin modern hukuk sistemindeki ortaklık anlayışına yakın bir konumda olduğunu belirtmektedir.²⁰ Ancak bu görüş ilk planda tutarlı gözükse bile, kanaatimizce bazı noktalardan eleştiriye açıktır. Örneğin üç ortaklı bir mufâvada şirketindeki, ortaklık yapısı $m_1+m_2+m_3 = (m_1+m_2+m_3)$ şeklindedir.²¹ Yani ortaklar haricinde bir şirket yapısından bahsetmek güçtür. Ortakların tek bir kişi gibi kabul edilmesi, her bir ortağın yetki ve sorumluluk düzeyinin aynı olduğunu vurgulamaktadır. Yoksa tarafların haricinde müstakil bir şirket yapısı kastedilmemektedir. Fakat modern anlamdaki tüzel kişilik sahibi şirketlerdeki yapı, $o_1+o_2+o_3...= (t)$ tarzındadır.²² Bu şirketler, hissedarlarından bağımsız bir hukukî yapıya sahip olup ortakların birleşiminden oluşmayan müstakil bir varlık niteliğindedir. Söz konusu bu varlık (tüzel kişilik), kendi başına hukukun bağımsız bir öznesi olarak kabul edilmektedir.²³

¹⁷ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâi'*, 6/667. İlgili metin şu şekildedir: "وهما جميعا في خراج التجارة وضمائهما سواء ففعل أحدهما فيها كفعليهما وقول أحدهما كقولهما وهما في الحقيقة شخصان وفي أحكام التجارة كشخص واحد"

¹⁸ "مهما قضى أحدهما الغريم بريء وإن كان غير الذي عامله لأن يدهما كيد رجل واحد" Mâlikî eserlerinden Karâfî'nin *ez-Zahîra*'sında yer alan bu metinde sorumluluk ve yetki bakımında ortakların tek bir kişi gibi olduğu belirtilmiştir. Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim Karâfî, *ez-Zahîre* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 8/72. Yine Mâlikî mezhebinin eserlerinde "لأنهما إذا كانا شريكي تجارة فهما كالرجل الواحد" gibi ifadeler yer almaktadır. Muhammed b. Abdullah Haraşî, *Şerhu'l-haraşî ala muhtasarı Halil -adevi haşiyesiyle birlikte-* (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1317), 5/149.

¹⁹ "وهذا واضح في تقسيم الشركاء بقيمة شخص واحد" Muhammed Sekhâl el-Mâcî, *Ahkâmu's-Şerikât fi'l-fıkhi'l-İslâmiyyi'l-Mâlikî* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2001), 102-103.

²⁰ "... the Mufawada approaches the modern conception of partnership" Abraham L. Udovitch, *Partnership and profit in Medieval Islam* (New Jersey: Princeton University Press, 1970), 100.

²¹ m_1 : Birinci mufâvada ortağı.

²² o_1 : Birinci ortak, t : Tüzel kişiliği haiz şirket.

²³ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku Şahsın Hukuku*, (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1960), 184.

Emek ve sermayenin birleştiği mudârebe sözleşmesinde, en az biri aktif (mudârib) ve biri pasif (rabbü'l-mâl) olmak üzere iki taraf bulunmak zorundadır. Bu durum, İslam hukukundaki diğer şirket akitlerinde olduğu gibi özel bir ortaklık sözleşmesi türü olan mudârebenin de en az iki gerçek kişi arasında kurulabileceğini göstermektedir. Ancak klasik fıkıhtaki bazı mudârebe hükümlerinde, mudârebenin taraflardan bağımsız bir şekilde, doğrudan şirket olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Bu kapsamda mudârib ve rabbü'l-mâl ile mudârebe arasında bir ayrılık ilkesi söz konusu olabilmektedir. Bu husus, mudârebenin onu kuranlardan bağımsız bir hukukî yapıya sahip olduğunu gösterebilmektedir. Şöyle ki mudârebe akdiyle ortaklık tesis edilen mallardan hem mudâribin hem de rabbü'l-mâlin satın alması caiz görülmüştür.²⁴ Şayet ortaklık malı, mutlak olarak onu kuranların olsaydı bu alım-satım işlemi geçerli olmazdı.²⁵ Bu ayrılık ilkesi rabbü'l-mâlin mudârebe adına çalışmasında da görülmektedir. Mesela rabbü'l-mâl, mudârebe belirli bir miktar sermaye tahsis etse, ardından mudârib bu sermayeyi ortaklık adına işletmesi için sermaye sahibine geri verse ve sermaye sahibi bu sermaye ile yürüttüğü ticarî faaliyet sonucunda kâr elde etse bu tür bir mudârebe akdi, mudârib fiilen çalışmasa bile meşru kabul edilmektedir.²⁶ Yine şüf'a (önalım hakkı) meselesinde de mudârebedeki ayrılık ilkesi ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki mudârib bir ev satın alsa, rabbü'l-mâlin de bu evin yanında bir evi olsa ve bundan dolayı şüf'a hakkı doğsa, rabbü'l-mâl bu evi, mudâribden alma hakkına sahiptir.²⁷ Rabbül'mâl şüf'a yoluyla aldığı evin bedelini mudârebe verir ve bu para mudârebeye ait olur.²⁸ Ayrıca mudârebe hükümleri çerçevesinde ayrılık ilkesine uygun olarak, mudârib ile rabbü'l-mâlin kendi aralarında murâbaha akdi gerçekleştirmeleri mümkündür.²⁹

Temas edilen meselelerden hareketle mudârebede, rabbü'l-mâl ve mudâribin ortaklık malına nispetle üçüncü taraf konumunda olmaları dikkate alındığında, şirketin taraflardan bağımsız ve müstakil bir zimmete sahip olduğu, bu nedenle tüzel kişilik

²⁴ "ويجوز شراء رب المال من المضاربة وشراء المضارب من رب المال وإن لم يكن في المضاربة ربح" Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâi'*, 6/736; Haffîf, *eş-Şerikât fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 104; Hamza Hamza, "eş-Şahsiyetü'l-itibariyye", *Mecelletü Câmiati Dimeşk* 17/2 (2001), 520.

²⁵ Çünkü mudârebe malında, rabbül-mâlin sadece milk-i rakabesi vardır. Mudâribin ise yalnızca milk-i tassarrufu vardır. Bundan dolayı mudârebede taraflar, mudârebe malına karşı, üçüncü şahıs konumundadır. Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâi'*, 6/736. İlgili metin şu şekildedir: "أن لرب المال في مال المضاربة ملك رقة لا ملك تصرف، وملكه في حق ملك الرقة فكان في حق ملك الرقة كملك الأجنبي حتى لا يملك رب المال في حق التصرف كملك الأجنبي وللمضارب فيه ملك التصرف لا الرقة فكان في حق ملك الرقة كملك الأجنبي حتى لا يملك رب المال منعه عن التصرف فكان مال المضاربة في حق كل واحد منهما كمال الأجنبي"

²⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 22/85; Haffîf, *eş-Şerikât fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 103.

²⁷ "ولو اشتري المضارب دارا ورب المال شفعها بدار أخرى بجنها فله أن يأخذ بالشفعة" Serahsî, *el-Mebsût*, 22/146; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâi'*, 6/156.

²⁸ "يأخذها بالشفعة من المضارب ويدفع إليه الثمن فيكون على المضاربة" Serahsî, *el-Mebsût*, 22/145.

²⁹ "وتجوز المراجعة بين رب المال والمضارب" Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâi'*, 6/740.

niteliği taşıyabileceği ileri sürülmektedir. Bu durum, her iki tarafın da mudârebe malı üzerinde yabancı sayılmaları ve mudârebe malının bir mülkiyet altında bulunmasının zorunlu olması nedeniyle, bu mülkiyetin hükmî bir kişiliğe ait olduğu görüşünü desteklemektedir.³⁰

Sonuç olarak klasik İslam şirketler hukukunda âkid kavramı yalnızca gerçek kişilerle sınırlı tutulmuş ve kurucularından bağımsız bir şirket varlığından ise söz etmek mümkün olmamıştır. Ancak özellikle mudârebe hükümleri ışığında, mudârebenin kurucu ve yöneticilerden bağımsız bir hükmî kişiliği çağrıştırması kayda değer bir husus olarak değerlendirilebilir. Ayrıca İslam şirketler hukukunun esnek yapısı göz önüne alındığında, modern anlamda hükmî şahsiyet kavramının fikhî açıdan meşruiyeti konusunda herhangi bir engelin bulunduğunu söylemek güçtür. Burada esas önemli olan, tüzel kişilik gibi modern kavramların fikhın temel ilke ve prensipleriyle uyumlu hale getirilmesi ve bu kavramların, İslam hukukunun esaslarıyla çelişen yönlerinin dikkatle ele alınmasıdır. Yani fikhî olarak bir değerlendirme ve özümseme sürecinden geçirilmesidir.

2. Yazılı Form Açısından İslam Hukukundaki Şirket Akdi

İslam Hukukunda akitler inşa edilirken irade beyanının sözlü olması yeterli görülmüştür. Gayri lâzım bir yapıda olan şirket akdinin kurulmasında da tarafların sözlü olarak iradelerini beyan etmeleri kâfidir. Ancak İslam hukukunda akitlerin söz üzerinden kurulur anlayışının yanı sıra yazılı anlaşmaların da icra edildiğini göstermesi açısından mükâtebe sözleşmesi iyi bir örnektir. Zira köle olan bir insanın muayyen bir bedel karşılığında hürriyetini kazanabilmesi için efendisiyle anlaşmasını ifade eden mükâtebe akdi, genellikle yazılı metin üzerinde yapıldığı için bu ismi almıştır.³¹

İslam hukukunda şirket akdinin yazılı olarak düzenlenmesi (kitâbet), ortaklık hukukunun önemli meseleleri arasında sayılabilir. Her ne kadar zorunlu bir kural olmasa da şirket akdinin yapısı ve potansiyel olarak uzun süreli (الشركة عقد يمتد)³² olması nedeniyle taraflar arasındaki olası anlaşmazlıkları önlemek amacıyla şirket akdinin

³⁰ Muhammed Tamûm, “eş-Şahsiyyetü'l-itibariyye fi ş-şeriâti'l-İslâmîyye bahsün mukâren”, *Mecelletü'l-Hukuk ve ş-Şerîa* 2/1 (1978), 126-27. Tamûm, bu hususu şu şekilde dile getirmektedir: “إن رب المال والمضارب كلاهما اجني بالنسبة لمال المضارب ومعنى ذلك إن للمضاربة شخصية اعتبارية لها ذمة مستقلة عن ذمة رب المال والمضارب لأن كلا منهما اجني عن مال المضاربة وإذا كان كذلك فلن يكون مال المضاربة؟ لا بد إن يكون مملوكا لشخص معنوي”

³¹ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevi Feyyumi, *el-Misbahü'l-münir fi garibi ş-şerhi'l-kebir li'r-Rafî* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.), 2/524; Fatma Kuru, *İslam-Osmanlı Hukukunda Kitâbet (Mükâtebe) Akdi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 33-35; Fahrettin Atar, “Mükâtebe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/530.

³² Serahsî, *el-Mebsût*, 11/155.

yazılı hale getirilmesi, klasik fıkıh kitaplarında kendine yer bulmuştur.³³ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Asl* adlı eserinde, şirket bahsinin ilk meselesi olarak inan tipi ortaklık akdinin yazılı şekilde belgelendirilmesi ele alınmıştır. Bu durum, İslam hukukunun sözleşmelerin yazılı bir formda düzenlenmesine verdiği önemi göstermesi açısından dikkat çekici bir husustur. Yine İmam Muhammed, mufâvada şirketini ele alırken öncelikle mufâvada ortaklığının nasıl yazılması gerektiğine temas etmiştir.³⁴ *Kitâbu'l-Asl*'da şirket akdinin yazılmasıyla ilgili pasaj şu şekildedir:

*Bir kimse ticaret yapmak amacıyla bir başkasıyla inan ortaklığı kurmak istediğinde ve bunu yazılı hale getirmek istediklerinde, şu şekilde bir yazılı anlaşma metni düzenlerler: Bu, falanca şahıs ile falanca şahıs arasında şirket kurduklarına dair ortaklık belgesidir. Ortaklar takva ve emanetin yerine getirilmesi üzerinde mutabakat sağlamışlardır. Tarafların şirkete koyduğu sermaye şu miktardır ve sermaye hazır durumdadır. Ortaklar bu sermaye ile alım-satım yapacaklar ve her biri kendi görüşüne göre hareket edebilecektir. Taraflar peşin ve veresiye alışveriş yapabilecektir. Kâr, tarafların sermayeleri oranında paylaştırılacaktır. Şirket ortakları zarara da sermayeleri oranında katlanacaklardır. Sözleşme, şu senenin şu ayında gerçekleşmiştir.*³⁵

Zikredilen şirket mukavelesinde, tarafların Allah'tan korkmaları ve emaneti yerine getirmeye söz vermeleri, şirket akdinin güvene dayalı bir akit olmasından kaynaklanmaktadır. Zira fıkıhta ortaklık sermayesi tarafların elinde emanet hükmündedir. Sermayenin belirli olması şartı ise şirketin kâr ve zararının ortaya çıkmasında sermayenin miktarının göz önüne alınmasından kaynaklanmaktadır. Şirket sermayesinin tarafların elinde hazır bulunması şartı da sermayenin kayıp veya zimmette bulunan alacak olmadığını ve sermayenin güvence altına alındığını göstermektedir. Yine sözleşmede kâr ve zararın tarafların sermayeleri oranında dağıtılması şart koşulmuştur. Mezhepler arasında zararın sermaye oranında olması hususunda bir ihtilaf söz konusu değildir. Ancak Hanefî mezhebinde, kârın elde edilmesinin akitte belirlenen şartlara bağlı olduğu³⁶ ve bu nedenle şirket akdinde kâr oranının sermayeden bağımsız olabileceği

³³ İslam hukukundaki şirketlerinin sürekliliği hakkında ayrıca bk. Enver Osman Kaan, *Şirket Yapısı ve Süreklilik* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2019), 91-140.

³⁴ "وإذا اشترك الرجلان شركة مفاوضة فأرادا أن يكتب بينهما كتاباً كتباً" Muhammed b. Hasan Şeybânî, *el-Asl* (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2012), 4/63.

³⁵ Şeybânî, *el-Asl*, 4/49-50. Şirket akdinin yazılmasına dair *Kitâbu'l-Asl*'daki metin şu şekildedir: "وإذا أراد الرجل أن يشارك الرجل شركة عنان في تجارة خاصة فأرادا أن يكتب بينهما كتاباً كتباً: هذا ما اشترك عليه فلان بن فلان وفلان بن فلان، اشتركا على تقوى الله تعالى وأداء الأمانة، وعلى أن رأس مال فلان كذا وكذا، ورأس مال فلان كذا وكذا، وذلك كله في أيديهما، يشتريان به ويبيعان، ويعمل كل واحد منهما فيه برأيه جميعاً وشتى، يبيع ويشترى بالتقيد والنسيئة، فما كان في ذلك من ربح فهو بينهما على قدر رؤوس أموالهما، وما كان في ذلك من وضعية أو تبعة فهو عليهما على قدر رؤوس أموالهما، اشتركا على ذلك في شهر كذا من سنة كذا"

³⁶ "واستحقاق الربح بالشرط في العقد" Serahsî, *el-Mebsût*, 11/158.

kabul edilse de ilgili pasajda, Şâfiî mezhebinde olduğu gibi³⁷ kârın sermaye oranına göre dağıtılacağı belirtilmiştir.³⁸ Şirket akdinde zaman kaydının yer alması, tarafların gerçekleştirdikleri işlemlerin hangilerinin ortaklık akdi kapsamında yapıldığını, hangilerinin ise bu kapsam dışında olduğunu belirlemeye olanak tanımaktadır. Şirket akdinde tarih belirtmek, taraflar arasında doğabilecek uyuşmazlıkların önlenmesi açısından önemli bir işlev görmektedir.³⁹ Özellikle kâr paylaşımının sermaye üzerinden belirlenmesinden hareketle yazılı şirket sözleşmesinde ihtilafı en aza indirmek için mezhepler arası farklı görüşlerden de kaçınıldığı gözükmektedir. Zira Sâd Sûresi'nin 24. ayetinde ifade edildiği gibi "Aralarında ortaklık ilişkileri bulunanların çoğu birbirine haksızlık ederler"⁴⁰ ifadesi şirkette nizâ çıkmasının çok muhtemel olduğunu vurgulamaktadır. Yine Roma hukukunun temel kaidelerinin birinde ifade edildiği gibi "Communio est mater rixarum" yani "Müşterek mülkiyet bütün ihtilafların anasıdır."⁴¹ Bundan dolayı şirket akdinde iştirak halindeki mülkiyetten doğabilecek ihtilafları en aza indirmek için baştan birtakım tedbirlerin alındığı görülmektedir.

Kitâbu'l-Asl'da olduğu gibi Tahâvî'nin (ö. 321/933) hukukî muameleleri ve mahkeme kayıtlarını belgeleme usulüne dair olan *eş-Şurutü's-sağîr* adlı eserinde, şirket mukavelesinin yazıya geçirildiğinde nelerin yazılabileceğine ve hangi şartların öne sürülebileceğine temas edilmektedir.⁴² Hâkim eş-Şehîd'in (ö. 334/945) *el-Kâfi* eserinin şirket bahsi de ortaklık sözleşmesinin belge üzerinde nasıl yapılacağı ile başlamaktadır.⁴³ Şirket akdinin yazıya geçirilmesiyle alakalı olarak Serâhsî'nin *el-Mebsût*'unda ise şu ifadeler yer almaktadır:

³⁷ "الريح والخسران على قدر المالين تسويان في العمل أو تفوتا وإن شرطاً خلافة فسد العقد" Şemseddin Hatib Muhammed b. Ahmed Kahiri Şafîî Şirbînî, *Mugni'l-muhtâc ila ma'rifeti meani elfazi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1997), 2/279. Ayrıca bk. Serahsî, *el-Mebsût*, 30/167-168; Abraham L. Udovitch, *Orta Çağ İslam Dünyasında Ortaklık ve Kâr*, çev. İsmail Bektaş (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2019), 96.

³⁸ Hanefîler bu kâr rejiminden vücûh şirketini istisna etmişlerdir. Zira vücûh şirketinde kâr hukukî ilkelerle belirlenmiş olup tarafların anlaşmasına bırakılmamıştır. Serahsî, *el-Mebsût*, 11/157.

³⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 11/156.

⁴⁰ "وإن كثيراً من الخلطاء ليبيغي بعضهم على بعض" Sâd Sûresi, 38/24.

⁴¹ Cengiz Koçhisarlıoğlu - Özlem Söğütü, *Roma Hukukundan Günümüz Hukukuna Işık Tutan İlkeler, Kavramlar ve Digesta Metinleri* (Ankara: Seçkin, 2022), 36. Bu ilkenin İngilizce karşılığı "Co-ownership is the mother of disputes" şeklindedir.

⁴² Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme Ezdî Hacrî Mısırlî Tahâvî, *eş-Şurutü's-sagîr* (Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1974), 736-740.

⁴³ "وإذا اشترك الرجلان في تجارة خاصة بتنا في الوثيقة التي يكتبها" Musab Yemenoğlu, *Hâkim eş-Şehîd'in el-Kâfi Adlı Eserinin Kitâbü's-Şerike Bölümünün Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 48.

*Şirket akdi vakit olarak uzun süre devam eden bir sözleşme yapısında olduğundan ortaklar arasında meydana gelebilecek olası anlaşmazlıkların çözümünde hakem olması için yazıya geçirilmesi müstehaptır. Şirket akdinin yazıya geçirilmesinden maksat, sözleşme güvenilirliğini sağlamaktır ve ön tedbir almaktır. Bu nedenle şirket sözleşmesi açık ve herhangi bir nizâyâ mahal vermeyecek şekilde yazılmalıdır.*⁴⁴

Şirket akdinin yazıya geçirilmesi konusuyla alakalı⁴⁵ son dönem Hanefî alimlerinden İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) ise İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457)'ın *Fethü'l-kadir* eserinden iktibasla şirkette, anlaşmazlıkları önleme adına taraflar arasındaki kâr oranı ve şirket başlangıç tarihi gibi konuların yazıya geçilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁶ Yine Ali Haydar Efendi de *Mecelle*'nin 1330. madde şerhinde, şirket ortaklarının sermaye, kâr miktarı, tasarrufun kapsamı ve zararın sermaye miktarınca olacağı hususlarını, "... mübeyyin bir senet tanzim ve tarih vaz' ve işhâd olunmalıdır" diyerek şirket akdinin yazılı forma dönüştürülmesinin önemine temas etmiştir.⁴⁷

Elde edilen bulgular çerçevesinde gayri lâzım akit kategorisinde değerlendirilen İslam hukukundaki şirket akdinin yazılı şekilde yapılandırılması, bu akde taraflar açısından daha bağlayıcı ve yükümlülük doğuran bir nitelik kazandırma çabasının bir yanısıması olarak değerlendirilebilir. Dahası söz konusu yaklaşım, sözleşmeyi taraflar için bağlayıcı bir akit hüviyetine dönüştürmeyi hedefleyen önemli bir adım niteliğinde görülebilir. Ayrıca bu durum, şirket akdinin suistimal edilmesini engellemesi açısından da dikkate değer bir hukukî tedbir olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda modern şirketlerde olduğu gibi ortaklık mukavelesinin yazılı hale getirilmesinin bir ön şart olarak kabul edilmesinin, İslam hukuku prensipleriyle uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. Zira borç ilişkilerinin yazıya geçirilmesi, ulemanın geneline göre mendup, İbn Hazm (ö. 456/1064) gibi bazı âlimlere göre ise farzdır.⁴⁸ Yine İslam hukukunda hukukî bir işlemin yazıya geçirilmesiyle ilgili olarak müdâyene ayetindeki "فأكتبه" emrini, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942) mendup olarak değerlendirmekle birlikte, hukukî

⁴⁴ "والشركة عقد يمتد فيستحب الكتاب في مثله ليكون حكما بينهما فيما يجري من المنازعة" Serahsî, *el-Mebsût*, 11/155.

⁴⁵ Sonraki Hanefî eserlerinde şirketin yazıya geçilmesi meselesinin yer almadığına dair bk. Yusuf Kocabıyık, *Tarihsel Süreç İçerisinde İslam Şirketler Hukuku (Hanefî Mezhebi Bağlamında)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 217-221.

⁴⁶ "كتبه كذلك ... وإنما يكتب التاريخ كي لا يدعي أحدهما لنفسه حقا فيما اشتراه الآخر قبل هذا التاريخ" İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadir*, 6/155; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 6/475.

⁴⁷ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm*, 3/2289-2290. Ayrıca bk. Kocabıyık, *İslam Şirketler Hukuku*, 217-224.

⁴⁸ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî İbn Hazm, *el-Muhalla*, thk. Abdulgaffâr Süleyman el-Bendârî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984), 6/351-352. Ayrıca bk. Fatih Turay, *Finansal Açından İslâm Borçlar Hukuku (İslâmî Finans Teorisi)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 353-354.

muamelelerin yazılmasını farz-ı kifâye kapsamında görmüştür.⁴⁹ Buradan hareketle şirket akdinde bunun evleviyetle böyle olduğu söylenebilir.

3. Bağlayıcı/Lâzım Olması Açısından İslam Hukukundaki Şirket Akdi

En az iki gerçek kişi arasında akdedilebilen⁵⁰ İslam hukukundaki şirket akdi, yapısı gereği tüm taraflar için gayri lâzım bir akit hüviyetinde olduğundan ortaklardan her birinin diledikleri zaman şirketten ayrılma ve ortaklığı feshetme yetkisi vardır.⁵¹ Ancak şirketten ayrılma yahut akdin feshi, tarafların birbirine zarar vermemesi ve diğer ortağın bilgilendirilmesi şartıyla mümkündür.⁵² Ayrıca şirketin feshi ve tasfiyesi durumunda, ortakların birbirleriyle olan hukukî ilişkileri, şirketin borçlarının ödenmesi ve alacakların tahsil edilip paylaştırılması süreci tamamlanıncaya kadar devam etmektedir. Tarafların şirket akdini diledikleri zaman sona erdirebilmesi, ortaklıkların bağlayıcı bir karakter arz etmeyen vekâlet akdi üzerine inşa edilmesinden ve vekâlet hükümlerine göre şekillenmesinden kaynaklanmaktadır.⁵³ İlk bakışta, İslam hukukundaki şirketlerin yapısındaki gayri lâzım formun, kurumsal olarak şirketin sürdürülebilirliği açısından menfi gibi görünmesine rağmen, bazı araştırmacılar bu yapının, şirket ortaklarını daha dikkatli ve titiz davranmaya teşvik ederek şirketin devamlılığına katkı sağladığını öne sürmektedir.⁵⁴

Şirket akdinin sona ermesi için tarafların birbirine zarar vermemesi ilkesiyle alakalı olarak mudârebe sözleşmesi örnek verilebilir. Zira mudârebe sözleşmesi, yapısı itibarıyla gayri lâzım bir akit olarak nitelendirilse ve tarafların sözleşmeyi diledikleri vakit sona erdirme salahiyetleri bulunsun da mudârebe sözleşmesinin nihayete erdirilmesi için belli başlı şartlar söz konusudur. Şayet mudârebe sermayesi, nakit para formundaysa taraflar için mudârebe akdi gayri lâzım olup istedikleri anda fesih işlemini

⁴⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, ed. Asım Cüneyd Köksal - Murat Kaya (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021), 1/1029-1030.

⁵⁰ Hayyât, eş-Şerikât, 211-220.

⁵¹ Hüseyin Kâmil Fehmî, "eş-Şerikâtü'l-hadîse ve eş-Şerikâtü'l-kâbida", *Mecelletü Mecma'l-Fıkhî'l-İslâmî* 14/2 (2014), 446.

⁵² *Mecelle*, md. 1353: "Şeriklerden birinin feshi ile şirket münfesiş olur. Fakat onun feshini diğerinin bilmesi şarttır. Birinin feshiyle diğerinin malum olmadıkça şirket münfesiş olmaz." Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, 3/2319.

⁵³ "أنها عقد جائز غير لازم حتى ينفرد كل واحد منهما بالفسخ" Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâi'*, 6/675. Ortaklardan her birinin şirketten istediği zaman çekilme hakkı söz konusu olmakla beraber bu işlem diğer ortaklara zarar vermeyecek şekilde olmalıdır. Hayyât, eş-Şerikât, 1/353-354; Şekerci, *Emek-Sermaye Şirketi*, 348.

⁵⁴ Fehmî, "eş-Şerikâtü'l-hadîse", 459-460. Şirket sürekliliğine etki eden unsurlar için ayrıca bk. Kaan, *Şirket Yapısı ve Süreklilik*, 100-105.

yapabilirler.⁵⁵ Ancak mudârebe sermayesi ticarî emtia durumundaysa o zaman tarafların mudârebe sözleşmesini tek taraflı olarak feshetme yetkisi yoktur. Çünkü mudârebe sermayesinin ticarî mal formunda bulunması halinde, sözleşme lâzım bir nitelik kazandığından ve tarafların menfaatlerinin korunması gerektiğinden, bu tür bir sözleşme tek taraflı olarak feshedilemez.⁵⁶ Yine mudârebe sözleşmesi belirli bir süreyle kurulmuşsa, söz konusu süre zarfında akdin bağlayıcı hale geldiği söylenebilir.⁵⁷

Taraflar arasında ortaya çıkacak ürünün paylaşılması esasına dayanan bağ-bahçe ortaklığı olarak ifade edilen müsâkat sözleşmesi, çoğunluğa göre lâzım bir şirket akdi⁵⁸ olup tek taraflı irade beyanıyla meşru bir sebep olmadıkça sona erdirilemez.⁵⁹ Bunun yanında ziraat ortaklığı anlamındaki müzâraanın da bağlayıcı bir akit olduğunu ifade edenler vardır.⁶⁰ Ancak müsâkat ve müzâraa sözleşmelerinin bağlayıcı nitelikte kabul edilmesinin muhtemel sebebinin, icâre akdine benzerliği olduğu da göz ardı edilmemelidir.⁶¹ Yine birer şirket türü sayılabilecek bu tür sözleşmelerin lâzım bir akit hüviyeti kazanabilmeleri, şirket akdinin güvenilirliği, tarafların menfaatinin korunması ve

⁵⁵ "لكل واحد من الشريكين فسخ الشركة على صاحبه بغير رضا صاحبه إذا كان الشركة ناصاً... كذلك في المضاربة" (Burhânüddîn (Burhânü's-şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergînânî Burhânü's-şerîa, *el-Muhîtü'l-Burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'manî* (Pakistan: İdaratü'l-Kurân ve'l-Ulumu'l-İslâmîyye, 2004), 18/188-189; Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, 3/2403; Hadi Ceylan, *İslâm Borçlar Hukukunda Akdin Bağlayıcılığı* (Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 91-92.

⁵⁶ "وإن كان رأس المال عروضا ولا يجوز فسخ المضاربة" Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâî*, 6/676.

⁵⁷ "إن وقت للمضاربة مدة بعينها جاز" Meydânî, *el-Lübâb*, 3/328; Ebü'l-Hüseyyin Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed Kudûrî, *Mevsûatü'l-kavâidü'l-fikhiyyeti'l-mukârene (et-Tecrid)* (Kahire: Dâru's-Selam, 2004), 6/3509; Cemal Kalkan, *Faizsiz Bankacılıkta Mudarâbe ve Kâr* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2021), 81-84.

⁵⁸ Bu akitlerin icâre akdine benzemesi ve iştirak niyetinin bulunmaması nedeniyle, teknik olarak ortaklık değil arazi kiralaması sayıldığı da ifade edilmiştir. Hayyât, *eş-Şerikât*, 1/129-130; Murtaza Köse, *İslâm Hukukunda Anonim Ortaklıklar* (İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006), 136. Yine Mısır Medeni Kanunu da müsâkat ve müzâraayı, icâre akdi çeşitleri başlığı altında ele alarak bunların ortaklık sayılmadığını belirtmiştir. Kanun, söz konusu sözleşmeleri "بعض أنواع الإيجار" başlığı altında 619. ve sonraki maddelerde ele almıştır. Kanun müzâraa akdinin icâre hükümlerine dahil olduğunu "تسرى أحكام الإيجار على المزارعة" ifade siyle kanunlaştırmıştır. Mısır Medeni Kanunundaki hükümler hakkında detaylı bilgi için bk. Mısır Kanunu, "Mısır Medeni Kanunu" (Erişim 17 Kasım 2024).

⁵⁹ "فكانت لازمة من الجانبين" Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed Baberti, *el-İnâye şerhü'l-hidâye* (Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1970), 9/481; Hamdi Döndüren, "Müsâkât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/71.

⁶⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 23/153-154; Kocabıyık, *İslâm Şirketler Hukuku*, 155-156.

⁶¹ "والعقد لازم بمقتضى الإجارة" Serahsî, *el-Mebsût*, 23/24-25, 101; Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'li'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1418), 3/96-97; Ebü'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr Merginânî, *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedi maa şerhi eş-Şeyh el-Allame Abdülhay el-Lek-nevi* (Karaçi: İdaratü'l-Kur'an ve'l-Ulumu'l-İslâmîyye, 1417), 7/105; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 5/678; Hüseyin Karapınar, "Müzâraa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/236.

şirket sürekliliği açısından önem arz etmekte ve günümüzde ortaklık adına ihtiyaç duyulan bu türden gereksinimlere cevap verebilmesi açısından kıymetli bilgiler sunmaktadır.

Şirket akdinin lâzım-gayri lâzım olmasıyla alakalı diğer bir husus, şirket ortaklarının vefat etmesidir. Şirket ortaklarından birinin ölümü, hükmî azil kabul edildiğinden vefat, İslam hukukunda şirket akdinin sona erme sebepleri arasındadır. Ancak tarafların ölümüne rağmen ortaklığın varlığını sürdürdüğü durumlar arasında bağ-bahçe ortaklığı (*müsâkat*) önem arz etmektedir. Müsâkat akdinde, meyveler olgunlaşmadan taraflardan birinin vefatı hâlinde, şirket varlığını sürdürmektedir. Zira müsâkat, tarafları bağlayıcı bir sözleşme olduğundan bir ortağın ölümü, sözleşmenin sona ermesine sebebiyet vermemektedir.⁶² *Mecelle*'nin 1148. maddesi bu hususu şu şekilde ifade etmektedir: "Meyve ham iken eşcâr sahibi fevt olsa meyve yetişinceye kadar âmil işine devam eder. Mütefavvanın vârisleri ona mâni' olamaz. Ve eğer âmil fevt olsa vârisi onun makamına kâim olup dilerse işine devam eder. Eşcar sahibi ona mâni' olamaz."⁶³ Söz konusu bu durum, İslam şirketler hukukundaki bazı ortaklık tiplerinde gerekli şartlar oluştuğunda, ortaklığın taraflar için gayri lâzım bir nitelik taşıması ve kişilerle kâim olması ilkesinin istisnalarını göstermesi açısından önemlidir. Zira taraflar öldüğünde şirket akdi sona ermemekte ve vârisler o kişilerin yerine kâim olmaktadır. Müzâraa sözleşmesinde de benzer bir durum söz konusudur.⁶⁴

İslam hukukunda akdin bağlayıcılığı ilkesi, tarafların akit yoluyla elde ettikleri hakların güvence altına alınmasını ve akdin keyfi bir şekilde feshedilmesinin engellenmesini amaçlamaktadır.⁶⁵ Bu ilkeden hareketle, mezhepler arası farklılıklarla birlikte İslam şirket tiplerinde ortaklık sözleşmesinin bağlayıcı olacağına dair görüşlerin bulunması kayda değer bir husustur. Özellikle Mâlikî mezhebinin klasik kaynaklarında şirket akdinin, sözleşmenin kurulmasıyla birlikte bağlayıcılık kazanacağına dair yaygın bir görüş bulunmaktadır (فالشركة لازمة بالعقد).⁶⁶

⁶² "يقال للورثة اعملوا كما كان يعمل صاحبكم" Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübra* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 12/17; Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 3/99; Zeynüddin İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik şerhu kenzi'd-dekâik* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 8/300; Döndüren, "Müsâkât", 71/14, 17.

⁶³ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, 3/2434-2435.

⁶⁴ "وان مات العامل فلورثته أن يقوم مقامه" Merğînânî, *el-Hidâye*, 7/105-106; Mevsılî, *el-İhtiyâr*, 3/99.

⁶⁵ Karâfî, *ez-Zahîre*, 6/55; 8/50; Ceylan, *Akdin Bağlayıcılığı*, 90.

⁶⁶ Mâlikî mezhebinin klasik kaynaklarında muâvada anlamından ötürü şirket sözleşmesinin taraflar arasında kurulmasıyla birlikte bağlayıcılık kazacağına yönelik "فلما لزم الشركة" ve "فإذا انعقدت لزم" gibi ifadeler geçmektedir. Mâlikîlerden İbn Rüşd el-Cedd (ö. 520/1126) ise şirketi bağlayıcı görmez. Bazı Mâlikîler ise sadece konusu ve süresi belli olan şirket akdini bağlayıcı kabul ederler. Karâfî, *ez-Zahîre*, 8/51; Ebû

İslam hukukunda şirket akdi, kuruluş itibariyle gayri lâzım bir yapıda inşa edilse de belirli sebepler doğrultusunda, gayri lâzım formdan, lâzım akit formuna dönüşebilmektedir (تحويل العقود/contract transformation).⁶⁷ Nasıl ki fasit bir akit, sahihe; sahih bir akit, faside inkılap edebiliyor ya da bazı durumlarda mufâvada şirketi inan şirketine; inan şirketi milk şirketine veya mudârebe sözleşmesi inan şirketine dönüşebiliyor; gayri lâzım bir akit de belirli koşullar altında lâzım bir akit haline gelebilir. Bunun en tipik örneği istisna⁶⁸ ve mudârebe sözleşmesinde görülmektedir. Daha önce değinildiği gibi mudârebe sözleşmesinde şayet sermaye malını kullanarak, mudârib tarafından kâr elde etmek için bir emek ortaya koyulmamışsa sözleşme gayri lâzımdır ve taraflar bu durumda mudârebe akdini feshedebilirler. Ancak bir emek ortaya koyulmuş yani sermaye para formundan ticarî eşya formuna dönüşmüşse, artık mudârebe sözleşmesi lâzım hale gelmiştir.⁶⁹

Burada inan şirketinin milk şirketine dönüşümü, özellikle inan şirketinin şartlarındaki bazı eksikliklerden kaynaklanmaktadır. Örneğin inan tipi şirkette, faaliyete başlamadan önce taraflardan birinin sermayesi telef olsa şirket son bulur.⁷⁰ Ancak şirket akdini yaparken sarîh vekâletle “Ticarî faaliyetlerde birbirimizin vekiliyiz” şeklinde bir yetki verilmişse, diğer ortağın satın aldığı mal, sermayesi telef olan ortakla müşterektir. Çünkü her ne kadar şirket akdi sona ermiş olsa da tarafların birbirine vermiş oldukları sarîh vekâlet akdi var olmaya devam etmektedir. Verilen vekâlet akdine binaen mal, taraflar arasında müşterek olmaktadır.⁷¹ Ancak paranın tamamını veren ortak hissesi

Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman Ruayni Hattâb, *Mevâhibü'l-celil li-şerhi muhtasar-ı Halîl* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 7/122; Abdülbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî, *Şerhü'z-zürkânî ala muhtasarı Halil* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 6/75; Ebû Bekr b. Abdullah b. Yunus Sikkîlî, *el-Cami' li-mesaili'l-müdevvene* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2013), 3/292; Mâcî, *Ahkâmu's-şerikât*, 65-69. Ayrıca bk. Komisyon, *Mevsuatü fihî'l-muâmelât (el-ebhâs, et-tabikât, el-fetâvâ, el-mustalahât)* (b.y.: y.y., ts.), 1/550; Ceylan, *Akdin Bağlayıcılığı*, 88-91.

⁶⁷ İslam hukukunda akitlerin dönüşümü hakkında bk. İnam Arafat Musa Hamdân, *Tatbikâtü tahavvü'l-ukûd fi'l-masrifî'l-İslâmî* (Ürdün: Yermük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 10-54; Alâüddin Muhammed el-Guryânî, “et-Tehavvül fi'l-ukûdu'l-maliyye”, *Mecelletü'l-Külliyyeti's-Şeria ve'l-Kanun* 1 (2018), 418-448.

⁶⁸ İstisna', kural olarak iki tarafı bağlayıcı olmayan bir akitir. Ancak Ebû Yusuf'un görüşünden hareketle eserin belirlenen kriterlere uygun olması koşuluyla taraflar için bağlayıcı olduğu kabul edilmiştir. *Mecelle* de bu görüşü tercih etmiştir: “İstisnâ' mün'akid olduktan sonra tarafeyn (rızâları olmaksızın) pazarlıktan dönemez.” Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm*, 1/589.

⁶⁹ “وان كان رأس المال عروضاً ولا يجوز فسخ المضاربة” *Kâsânî, Bedâ'î'u's-sanâi*, 6/676.

⁷⁰ “وإذا هلك أحد المالكين قبل الشراء انتقضت الشركة” *Burhânü's-şeria, el-Muhitü'l-Burhânî*, 8/363.

⁷¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 11/164; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 6/180. İlgili metin şu şekildedir: “إذا هلك مال أحدهما ثم اشترى الآخر يعني الذي في يده المال بالمال الآخر إن صرحا بالوكالة في عقد الشركة بأن قالوا عند عقد الشركة على أن ما اشتراه كل منهما بماله هذا يكون مشتركاً بيننا فالمشترى مشترك بينهما على ما شرطنا؛ لأن الشركة إن بطلت فالوكالة المصرح بها قائمة فتكون شركة ملك”

oranında diğer kişiye rücu etme hakkına sahiptir.⁷² İnan şirketinin mufâvada şirketine dönüşme ihtimali ise inan şirketinde kefaletin şart koşulduğu durumlarda söz konusu olabilmektedir. Şayet mufâvada şirketinin diğer şartları da bulunursa ortaklık akdi inanlıktan çıkar ve mufâvada tipi şirkete dönüşebilir.⁷³ Mudârebenin, inan şirketine dönüşümü ise mudâribi sorumlu tutma amacıyla yapılan hile-i şer'îyye ile meydana gelmektedir. Şöyle ki sermaye malının telef olması durumunda mudâribin sorumluluk yüklenmesi için sermayedar, mudâribe sermayenin yarısından fazlasını borç olarak verir. Sonra sermayedar ile mudârib ellerindeki sermaye ile şirket-i inan kurarlar ve bu ortaklıkta mudârib sermayenin tamamını işletir. Şayet sermaye helak olursa mudârib borç miktarı kadarını tazmin etmekle yükümlü hale gelmektedir. Ali Haydar Efendi bu hilenin mudârebe akdini inan şirketine dönüştürdüğünü şöyle ifade etmektedir: "... Bu muamele, mudârebeyi mudârebe olmaktan çıkarıp inan haline sokar."⁷⁴

Bahsi geçen hükümlerden anlaşılacağı üzere günümüz ticarî faaliyetlerinde suistimallerin önlenmesi adına daha önemli hale gelen şirket akdinin bağlayıcılık arz etmesi düşüncesi, klasik fıkıh eserlerinde de kendine yer bulmaktadır. Bu noktada faizsiz finans standartlarını hazırlayan AAOIFI,⁷⁵ bazı hallerde şirket akdinin lâzım olabileceğini kabul etmektedir. AAOIFI, "Mudârebe Standartı"nda, emek-sermaye ortaklığının ilke olarak gayri lâzım olduğunu, ancak mudâribin ortaklık konusu işe başlaması ve tarafların mudârebe akdine belli bir süre tayin etmelerinin, bu akdi lâzım bir yapıya dönüştürdüğünü kabul etmektedir.⁷⁶ Yine "Ortaklık ve Çağdaş Ortaklıklar" ile ilgili standartta, "... Ortakların, ortaklığın belirli bir süre boyunca sona erdirilmeden devam ettirileceği konusunda bağlayıcı taahhüt/vaad vermeleri caizdir" şeklindeki kararıyla bütün ortakların rızası olmadıkça şirket akdinin feshinin mümkün olmadığını ifade etmiştir.⁷⁷ Abdussettâr Ebû Gudde de ortakların belli bir süre şirket akdini devam edeceğine dair mülzim vaad verebileceklerini düşünmektedir.⁷⁸ Yine AAOIFI, modern sermaye şirket türlerinden olan anonim şirketi, "... Ortakların sorumluluklarının sınırlandırılması ve ortaklardan birisinin tek taraflı olarak sözleşmeyi feshedememesi dışında inan

⁷² "ويرجع المشتري على صاحبه بنصف الثمن؛ لأنه اشترى له النصف بحكم الوكالة" Serahsî, *el-Mebsût*, 11/164.

⁷³ Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2002), 194.

⁷⁴ *Mecelle*, Md. 1413. Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm*, 3/2386.

⁷⁵ AAOIFI'nin açılımı "Accounting and Auditting Organization for Islamic Financial Institutions" şeklindedir. Komisyon, *el-Meâyirü's-şer'îyye: en-nassü'l-kamil li'l-meayiri's-şer'îyye li'l-müessesati'l-maliyyeti'l-İslâmîyye elleti temme i'timaduha* (el-Menâme: Dâru'l-Meymân, 2017), 1.

⁷⁶ Komisyon, *el-Meâyirü's-şer'îyye*, 370.

⁷⁷ Komisyon, *Faizsiz Finans Standartları* (İstanbul: TKKB Yayınları, 2018), 329.

⁷⁸ "وقد يلزم الشركاء أنفسهم ببقاء الشركة مدة معينة" Abdussettâr Ebû Gudde, "eş-Şerikâtü'l-hadîse eş-Şerikâtü'l-kâbida ve ahkâmüha's-şer'îyye", *Mecelletü Mecmai'l-Fikhi'l-İslâmî* 14/2 (2014), 558, 561.

şirketi hükümleriyle aynı” olduğunu belirtmektedir. Zira anonim şirket bağlayıcı bir sözleşmedir ve herhangi bir ortak, bu şirketi feshetme yetkisine sahip değildir.⁷⁹

Elde edilen bulgular çerçevesinde kişiler arası ticarete güvenin tesis edilmesi, suistimallerin önlenmesi ve tüm tarafların menfaatlerinin korunması göz önüne alındığında ve ayrıca klasik fıkıh külliyatında bazı şirket tiplerinde ve özel durumlarda şirket akdinin lâzım olabilmesiyle alakalı hükümlerden hareketle, günümüzde kurulan şirketlerin lâzım bir yapıda olması İslam hukuku açısından meşru kabul edilebilir. Bunun yanı sıra taraflarca klasik anlamdaki gayri lâzım olan şirket tiplerinin lâzım olmasının ileri sürülmesinin önünde fikhî bir engel olmadığını düşünmekteyiz.

4. Süreklilik Açısından İslam Hukukundaki Şirket Akdi

Bir müessesenin süreklilik arz eden yapı sergilemesi, günümüz ekonomik sisteminde hem kurucular hem de kurumla ilişki içerisinde olan paydaşlar açısından istikrarın sağlanmasında önemli bir durumdur. Modern şirketler hukukunda da şirketin kurucularından bağımsız bir şekilde varlığını sürdürebilmesi, özellikle sanayi devrimi sonrasında bu alandaki en temel dönüşümlerden biri olarak kabul edilmektedir.

Süreklilik her ne kadar modern bir kavram olsa da İslam medeniyetinde de süreklilik arz eden müesseseler mevcuttur. Bu bağlamda kamu yararının ön planda olduğu ve sürekliliği istenen kurum ve faaliyetler daha çok vakıf kurumu üzerinden yapılmıştır.⁸⁰ Zira vakıf, onu kuran ve yönetenlerden bağımsız bir şekilde varlığını sürdürmektedir.⁸¹ Yani vakıf, vâkıf, mütevellî ve meşrûtün lehten (lehine vakıf yapılan kişi ve gruplar), müstakil olarak varlığını devam ettirmekte ve hem lâzım hem de sürekli bir yapı sergilemektedir. Fıkıhtaki “Bir mülkün menfaati insanlara ait olmak üzere ‘aynını (عين) Allah’ın mülkü olarak temlik ve temellükten müebbeden alıkoymak”⁸² şeklindeki

⁷⁹ Ebû Gudde, “eş-Şerikâtü'l-hadîse”, 475; Komisyon, *Faizsiz Finans Standartları*, 332-333.

⁸⁰ George Makdisi, “La Corporation al'Epoque Classique de l'Islam”, *Présence de Louis Massignon: Hommages et témoignages. Textes réunis par D. Massignon à l'occasion du Centenaire de L. Massignon* (Paris: Maisonneuve et Larose, 1987), 41. Fransızca olan bu eserin tercümesinde “Artificial Intelligence (AI)” teknolojisinden yardım alınmıştır.

⁸¹ Murtaza Köse, “İslam Hukuku ve Modern Hukuka Göre Tüzel Kişilik”, *Ekev Akademi Dergisi* 1/2 (Mayıs 1998), 224.

⁸² Ömer Nuhu Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsü* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1970), 4/284; Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/476. Bu tanım İmameyn'e göredir. Ebû Hanîfe ise vakfı, “Bir mülkün aynı sahibinin mülkünde kalmak üzere menfaatini bir cihete tasadduk etmek” şeklinde tanımlamaktadır. Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/50-51. Konu hakkında ayrıca bk. Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), 94-107; Hüseyin Hatemi, *Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1969), 68-75; Salih Erden, *Osmanlı Vakıf*

vakıf tanımında yer alan “vakıf müebbed olmalı” kaydı da müessesenin sürekliliğine işaret etmektedir.

Klasik İslam şirketlerine süreklilik perspektifinden bakıldığında, ortaklık akdinin gayri lâzım niteliği, kurucularıyla kâim olması ve fesih ya da vefat gibi nedenlerle sona ermesi, ilk bakışta şirketlerin süreklilikten yoksun bir yapıya sahip olduğu izlenimini vermektedir. Ancak bu husus genel bir kural olarak değerlendirilmemelidir. Zira İslam hukukunda belirli şartlar ve özel durumlar çerçevesinde şirketlerin sürekliliğinin sağlanabildiği görülmektedir.

Lâzım akitler, gayri lâzım akitlere kıyasla daha kalıcı ve sürekli bir yapıya sahip olma eğilimindedirler. Bundan ötürü şirket akdinin gayri lâzım bir formda olması ve tarafların her an şirket akdini sonlandırma hakkına sahip olmaları, İslam hukukunda şirketlerin genellikle kısa vadeli olduğu yönünde bir gösterge olabilir. Fakat şirket akdinin gayri lâzım yapısı, onun uzun süreli olmasına engel teşkil etmemektedir. Ayrıca İslam hukukunda şirketin sürekliliğine dair yasaklayıcı bir durum söz konusu değildir. Zaten İslam şirketler hukukunda ortaklığın süreyle kayıt altına alınmaması esastır. Süre ile kayıtlı şirket istisna olarak zikredilmektedir. Yine şirketin belli bir zaman dilimiyle kayıt altına alınarak kurulması şirket akdinin sıhhat şartları arasında değildir.⁸³ Dolayısıyla İslam hukukunda ortaklıkların belirli bir süre tayin edilmeden kurulmasına fikhî açıdan herhangi bir kısıtlama bulunmadığı gibi kurulan şirketin sürekli bir yapıya sahip olmasına da fikhî bir engel bulunmamaktadır.⁸⁴

Klasik İslam şirketler hukukuyla ilgili ahkâma bakıldığında şirket sürekliliğinin sağlanmaya çalışıldığı ve bu doğrultuda hükümlerin yer aldığı görülmektedir. Örneğin milk şirketinde taraflardan ziyade, müşterek mülkiyet önem taşımaktadır. Zira bu mülkiyet üzerindeki ortaklık taraflardan bağımsız şekilde mal var olduğu sürece devam etmektedir. Bundan ötürü milk şirketi, ortaklardan birinin vefatıyla sona ermemektedir. Vefat eden ortağın yerine vâris/vârisler geçer ve şirket yeni ortak/ortaklarla varlığını sürdürmektedir.⁸⁵ Hibe, miras gibi işlemlerle el değiştirmesine rağmen ayırt edici bir özellik olarak milk şirketinin daha sürekli bir yapıya sahip olduğunu göstermesi açısından aşağıdaki örnek kayda değerdir.

Hukukunda İstidâne ve Tüzel Kişilikle İlişkisi (XVI.-XVIII Yüzyıllar) (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 171-173.

⁸³ "التوقيت ليس بشرط لصحة هذه الشركة والمضاربة" İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 6/483-484.

⁸⁴ "ودوام الشركة أو استمرارها سائر بسبب اتفاق الشركاء عليه" Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, 4/881.

⁸⁵ "أن شركة الملك لا تبطل: أي لا يبطل الاشتراك فيها، بل يبقى المال مشتركاً بين الحي وورثة الميت" İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/327; Gözübenli, "Şirket", 39/198-199.

Musk ismindeki kölenin yarısı bir adama hastalıktan ölen eşinden miras kalmış ve daha sonra bu adam köleyi evli oğluna hediye vermiştir. Kölenin diğer yarısı ise bu adamın üvey kızıdır. Kıza ait olan pay, kızın öz babasından annesine miras kalmış ve daha sonra annesi de kızına hediye etmiştir.⁸⁶

Bu olaydan çıkarılabilecek sonuç, milk şirketinde ortak mülkiyetin süresinin çok geniş bir zamana yayılabileceği ve şirketin müşterek mal ile kâim olduğudur. Ayrıca milk şirketinin bu yapısından hareketle günümüz şirketlerinin temel özelliklerinden olan süreklilik ilkesinin, bu şirket tipinde var olduğu sonucu çıkarılabilir.

Yine mufâvada şirketinin yapısında bir eksiklik meydana geldiğinde, şirketin fes-hedilmesi yerine şartları daha hafif olan inan ortaklığı tarzında devam etmesine olanak tanınması,⁸⁷ İslam şirketlerinde sürekliliğe verilen önemi gösteren diğer bir husustur. Zira mufâvada şirketinde ortaklardan herhangi biri, kendisinde ortaklığın mümkün olduğu bir malı, miras ve hibe gibi yollarla elde ettiğinde, taraflar arasında denklik ortadan kalktığı için mufâvada ortaklığı bozulur ve denklik prensibinin aranmadığı inan ortaklığı şeklinde devam eder.⁸⁸ Bu durum her ne kadar mufâvada tipi ortaklığın yapısının çok kırılğan ve süreksiz bir yapıda olduğunu gösterse de şirketin tamamen sona ermeyip başka bir formda (inan) devam etmesi, şirket sürekliliği açısından kayda değerdir.

Şirket sürekliliği açısından mudârebe sözleşmesi de önem arz etmektedir. Bu bağlamda İslam şirketler hukukunda şirket kurucularının sayısı konusunda herhangi bir sınırlama bulunmamakla birlikte, geçmiş dönemlerde kurulan şirketler, dönemin ticarî anlayışının ve gerekliliklerinin bir sonucu olarak genellikle az sayıda ortak arasındaydı. Ancak klasik İslam şirketlerinin Osmanlı döneminde çok ortaklı ve uzun süreli olarak da fiilen uygulanmış olması, fıkıh şirketlerinin bu tür yapıları destekleyecek ve elverişli mahiyette olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Osmanlı kadı sicillerinde yer alan belgelere göre, mudârebe sözleşmeleri bazen beş, bazen on beş, bazen de yirmi beş yıl gibi uzun sayılabilecek süreleri kapsayabilmektedir. Ayrıca birden fazla sermayedarın yer aldığı çoklu mudârebe örnekleri de mevcuttur.⁸⁹ Bu tür bilgiler, İslam

⁸⁶ Udovitch, *İslam Dünyasında Ortaklık*, 39.

⁸⁷ "أنها (المفاوضة) تنقلب عنانا للإمكان ... ودوامه ..." Merginânî, *el-Hidâye*, 4/401. Örneğin vekâlete ehil olup kelâfet ehliyeti olmayan bir kişi ile mufâvada ortaklığı inşa edildiğinde, şartlar tutmadığı için şirket inana dönüşmektedir. "وإذا شارك شركة مفاوضة تنقلب شركة عنان" Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed Semerkandi, *Tuhfetü'l-fukaha* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 3/289. Ayrıca bk. Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, 4/813; Tâvîl, *eş-Şerikât ve ahkâmuhâ*, 378; Kaan, *Şirket Yapısı ve Süreklilik*, 108-109.

⁸⁸ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/18-19; Meydânî, *el-Lübâb*, 3/305.

⁸⁹ Komisyon, *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Ticari Ortaklıklar*, haz. Timur Kuran (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010), 63-64; Murat Çizakça, *İslam Dünyasında*

şirket tiplerinin çoklu sermayedarlarla ve uzun süreli olarak kurulabilecek yapıda olduğunu göstermektedir.

İslam şirketler hukukunda, akit şirketlerini sona erdiren sebepler arasında ortaklardan birinin vefatı, bu tür şirketlerin süreklilik açısından kırılğan bir yapıya sahip olduğunu gösterebilmektedir. Zira ortaklardan birinin ölümü durumunda, şirket yalnızca iki ortaktan oluşuyorsa şirket akdi doğrudan sona ermektedir. Diğer paydaşın, o kişinin ölümünden haberi olup olmaması bu hususu değiştirmemektedir. Bunun sebebi şirket akdinin vekâlet üzerine inşa edilmesi ve vekâletin de ölümle sona ermesidir.⁹⁰ Ancak bu prensip, şirket yalnızca iki kişi arasında kurulduğunda geçerli olmaktadır. Şayet ortak sayısı üç veya daha fazla ise ortakların birinin ölümü, şirketin feshine sebep olmamakta sadece ölen ortak açısından şirket nihayete ermektedir. Fakat tarafların iki kişi olduğu durumda da vârislerin şirketi devam ettirme yetkilerinin olduğu da unutulmamalıdır.⁹¹

Ortak sayısının ikiden fazla olması durumunda, bir ortağın vefatı veya ortaklıktan ayrılmasının şirket akdini sona erdirmemesi hususu, Burhâneddin el-Buhârî'nin (ö. 616/1219) *el-Muhîtü'l-Burhânî* adlı eserinde şu şekilde ifade edilmiştir: “Şayet ortaklar üç kişi ise ve aralarından biri ölürse, şirket ölen kişi hakkında son bulmuş olup diğer ortaklar arasında şirket akdi devam etmektedir.”⁹² Mustafa Fevzi Efendi de *Kitâbü's-Şirket* adlı eserinde *Mecelle*'nin 1352. madde şerhinde konuyu “Şerikler üç veya ziyade olduğu surette şirketin infisahı yalnız fevt veya mecnûn olan hakkında olup diğerleri beyninde şirket bâki kalır” biçiminde açıklamıştır.⁹³ Çünkü şirket ortaklarından birinin ehliyetinin kaybolması, diğer ortakların ehliyetlerinin de ortadan kalkmasına sebep olmamaktadır. Burada yapılacak işlem, sadece vefat veya cünûn sebebiyle şirketten ayrılan ortağın hissesini ayırıp vermekten ibarettir.⁹⁴ Ayrıca miras olarak kalan şirketle alakalı olarak şayet ortada bir borç veya vasiyet yoksa, vârislerin bu noktada yeni bir akde gerek

ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi, çev. Şehnaz Layıkel (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 63-66, 72, 111-112. İslam şirketler hukukunda süreklilik için bk. Kaan, *Şirket Yapısı ve Süreklilik*, 91-140.

⁹⁰ “أيهما مات انفسخت الشركة لبطان الملك وأهلية التصرف بالموت سواء علم بموت صاحبه أو لم يعلم” Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâi'*, 6/677; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/327.

⁹¹ “فلو كانوا ثلاثة فمات أحدهم حتى انفسخت في حقه لا تنفسخ في حق الباقيين” İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/327.

⁹² “ولو كان الشركاء ثلاثة فمات أحدهم حتى انفسخت الشركة في حقه لا تنفسخ في حق الباقيين” Burhânî's-şerîa, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 8/365. Şirketin sürekliliğine dair bu konu Nüceym'in *el-Bahru'r-râik* adlı eseri ile *el-Fetâva'l-Hindiyye*'de de ifade edilmiştir. bk. İbn Nüceym, *Bahru'r-râik*, 5/308; Komisyon, *el-Fetâva'l-Hindiyye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1310), 2/335-336.

⁹³ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm*, 3/2317.

⁹⁴ Mustafa Fevzi, *Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye'den Kitâbü's-Şirket* (İstanbul: Matbaa-i Hukukiyye, 1329), 479-480.

kalmaksızın şirketi devam ettirme veya feshetme arasında muhayyerlik hakları vardır.⁹⁵ Yani ortaklar dilerseler ikinci bir şirket akdi yapmadan önceki şirketi, olduğu hal üzere devam ettirebilirler. Bu işlemin yeni bir akitle olması gerektiğine dair görüşler de mevcuttur.⁹⁶

Şirketin sürekliliği ile ilgili bir diğer önemli husus, şirket ortaklarının hisselerini devredebilmesi ve mevcut şirkete yeni bir ortağın dahil edilebilmesi meselesidir. Bu noktada şirkete yeni bir ortağın dahil olması, çeşitli yollarla gerçekleşebilir. Bunlar arasında mirasçının, vefat eden ortağın yerine geçmesi, yeni bir ortağın sermaye koyarak şirkete katılması veya mevcut bir ortağın hissesini devralması sayılabilir. Prensipte olarak iki ortaklı bir şirkette taraflardan biri vefat ettiğinde vekâlet ortadan kalktığı için şirket akdi derhal son bulur. Ancak vefat eden ortağın yerine halef olarak mirasçı *yeni bir akitle* murisinin hissesini devralıp şirketi olduğu gibi devam ettirebilme hakkına sahiptir.⁹⁷ Önceden değinildiği gibi Şâfiî mezhebinde mirasçının vefat eden ortağın yerine geçmesi konusunda, söz konusu işlemin yeni bir şirket akdi oluşturmadığı, mevcut şirketin devamı olarak görüldüğü yönünde görüşler bulunmaktadır. *Esne'l-metâlib* adlı eserde mirasçının vefat eden ortağın hissesini devralması, yeni bir şirket inşası olarak değil zaten var olan bir ortaklığın devamı olduğu ifade edilmektedir (وهذا استدامة شركة).⁹⁸ Şâfiî mezhebinde yer alan bu yaklaşım, İslam hukukundaki şirketlerin sürekli bir yapıya sahip olabileceğini ortaya koyması açısından önemli bir gösterge olarak kabul edilebilir.

Ortaklar anlaşıp kendi hisselerinden üçüncü bir şahsa belli bir pay vererek yeni bir ortak alabildikleri gibi üçüncü bir şahıs da yeni bir sermaye koyarak şirkete iştirak edebilir.⁹⁹ Şirketteki bir ortağın, sahip olduğu hisseleri devredip devredemeyeceği

⁹⁵ "إن لم يكن دين ولا وصية فللوارث الخيار بين القسمة وتقرير الشركة" Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *Ravzatü't-tâlibin* (Beirut: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 3/516. Ancak şirketin devam edebilmesi yeni bir akitle olacağı da ifade edilmiştir. "وإنما تقرر الشركة بعقد مستأنف" Nevevî, *Ravzatü't-tâlibin*, 3/516.

⁹⁶ Fehmî, "eş-Şerikâtü'l-hadise", 447.

⁹⁷ "وتنفسخ -الشركة- بموت أحدهما وجنونه وإغمائه وللوارث الرشيد تقدير الشركة بعقد جديد" Cemaleddin Yusuf b. İbrahim Erdebili, *el-Envar li-a'mali'l-ebrrar* (Cidde: Dâru'z-Ziyâ, 2006), 1/600. Bu husus *Esne'l-metâlib fi şerh-i ravzatü't-tâlib* adlı eserde "أما إذا كان الوارث رشيدا فيتخير بين القسمة واستئناف الشركة إن لم يكن على الميت دين ولا وصية" şeklinde yer almaktadır. Ebû Yahya Zeynüddin Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed Zekeriyâ Ensârî, *Esne'l-metâlib fi şerh-i ravzi't-tâlib maa hâşiyeti'l-remli'l-kebîr* (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1431), 2/257. Ayrıca bk. Ebû'l-Kasım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm Kazvînî Râfî, *el-Aziz şerhi'l-veciz (şerhü'l-kebîr)* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 5/195.

⁹⁸ Zekeriyâ Ensârî, *Esne'l-metâlib fi şerhi ravzi't-tâlib*, 2/257.

⁹⁹ "اعمل في ذلك برأيك جاز ... أن يعمل ما يقع في التجارة من الرهن والارتهان والخلط بماله والخلط المشاركة مع الغير" Şirketteki ortaklar isteğin gibi şirket işlerini yapabilirsin diye yönetici ortağa mutlak bir izin verseler, yönetici ortak ferdi olarak da üçüncü bir kişiyi şirkete yeni ortak olarak alabilir. bk. Komisyon, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2/322. Ayrıca bk. Büyükcşelebi, *İnân Şirketi*, 70-71.

hususunda, fikhî açıdan herhangi bir engel bulunmamaktadır. Dolayısıyla her bir ortak, hisselerini üçüncü bir şahsa bedelli veya bedelsiz bir şekilde devredebilir.¹⁰⁰ Ancak ortaklık malının ‘ayn formundan ziyade para veya borç (deyn) niteliğinde olduğu durumlarda, hisse devrinin *bey’u’d-deyn*¹⁰¹ yasağına girebileceği veya sarf akdi kurallarına tâbi olabileceği dikkate alınmalıdır. Böylece hisse devri ve yeni ortak alımı sayesinde, mevcut şirket yapısı korunmakta ve ticarî faaliyetlere devam etme imkânı oluşmaktadır.

Günümüz faizsiz bankacılık dünyasında da bir ortağın hissesini başka bir ortağa veya üçüncü bir tarafa satabilme ilkesi benimsenmiştir. Bu ilkenin dayanağı, kişinin müstakil olarak kendi mülkiyetinde olduğu gibi müşterek mülkiyetteki hissesi üzerinde de tasarruf hakkına sahip olabileceği yönündeki yaklaşımdır. Söz konusu görüşün temelinde, milk şirketinde “Hissedarlardan her biri hissesini dilerse müşârikine satar ve dilerse müşârikinden izin almaksızın âhar kimesneye satabilir”¹⁰² ilkesinin yattığı söylenebilir. Bunun yanı sıra genel fikhî kaidelerin hisse satışına yönelik herhangi bir kısıtlama içermemesi de bu prensibi destekleyen deliller arasında gösterilmektedir.¹⁰³ Ka-naatimizce de ortağın sahip olduğu hisseleri bedelli veya bedelsiz bir şekilde şirket ortaklarına ve/veya üçüncü bir şahsa devretmesinin önünde fikhî bir engel yoktur.

5. Kâr-Zarar Açısından İslam Hukukundaki Şirket Akdi

İslam hukukunda şirket akdine ilişkin kâr-zarar durumu, şirketin türüne bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Fakat genel olarak şirket akdinden doğan zararların tazmini, paydaşların sermaye oranına göredir. Kâr paylaşımında ise mezhepler arasında bazı görüş farklılıkları bulunmakla birlikte, tarafların serbest hareket edebileceği kabul edilmektedir. Bu konudaki temel ilke, “الربح على ما شرطاً والوضيعة على قدر المالين” yani “Kâr, tarafların karşılıklı olarak belirlediği şartlara; zarar ise sermaye oranına göredir”

¹⁰⁰ “وهب نصيبه لابنه وهو صغير في عياله أو تصدق به على رجل وقبضه فهو جائز في نصيبه” Şeybânî, *el-Câmiu’l-kebîr*, 269. Ayrıca bk. Şekerci, *Emek-Sermaye Şirketi*, 354.

¹⁰¹ Deynin deyn karşılığında satımı için bk. Üsâme b. Humûd b. Muhammed el-Lâhim, *Bey’u’d-deyn ve tat-bikâtuhu el-muâsıra fi’l-fikhi’l-İslâmî* (Riyad: Dâru’l-Mîman lin-Neşr ve’t-Tevzî, 2012), 1/95-112; Yakup Kara, “İslam Hukuku’nda Deyn’in Deyn Karşılığında Satımı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20 (2012), 391-408.

¹⁰² *Mecelle*, md. 1088. Ali Haydar Efendi, *Dürrü’l-Hükkâm*, 3/1994.

¹⁰³ Komisyon, *Mevsuatü fikhî’l-muâmelât*, 3/349. Konu hakkında Sudan İslam Bankası’nın danışma komitesine sorulan soruya verilen cevap şu şekildedir: “يتصرف صاحب الملك المستقل في ملكه فكذلك يتصرف أيضا في الملك المشترك أصحابه بالاتفاق وأيضا للشريك أن يبيع حصته أو بعض حصته المعلومة الشائعة بدون إذن شريكه والشريك مخير إن شاء باع حصته من شريكه وإن شاء باعها من أجنبي بدون إذن شريكه كما يفهم من الأحكام الفقهية المصرح بها في المذهب الحنفي وأخذت بها مجلة الأحكام العدلية في المواد ١٠٦٦، ١٠٨٨”

şeklindeki Hz. Ali'ye nispet edilen sözdür.¹⁰⁴ Bu prensip, kâr paylaşımında sözleşme özgürlüğünü vurgularken, zarar tazmininde sermaye oranını esas alan bağlayıcı bir hukukî düzenlemeyi işaret etmektedir. Yine yükümlülük noktasında şirket ortaklarının sorumluluğunda genel ilke olarak sınırsız sorumluluk ilkesi esastır.¹⁰⁵

Milk şirketinde kârın paylaşımı ve zararın tazmini ortakların hisseleri oranına göre dir. Örneğin milk ortaklığı yoluyla taraflar arasında müşterek olan hayvanın yavrusu veya sütü gibi ürünlerde taraflar hisse oranına göre hak elde ederler. Yine sahiplerinin ihmali sebebiyle bu hayvanın sebep olduğu zararlardan dolayı taraflar sermaye oranına göre tazmin yükümlülüğü altına girmektedir.¹⁰⁶

Akit şirketlerinden emvâl ve a'mâl tarzındaki inan tipi şirkette, Hanefî mezhebine göre kâr paylaşımının tarafların şirketteki sermaye oranına göre belirlenmesi zorunlu değildir. Zira taraflardan birinin ticarî alanda daha yetkin ve becerikli olması, şirket kârından daha fazla pay almasının meşru kabul edilmesine zemin hazırlamaktadır.¹⁰⁷ Ancak Mâlikî ve Şafîî mezheplerine göre zarar gibi kâr paylaşımı da sermaye oranına göre yapılmalıdır ve bunun aksine bir şart koşulması caiz değildir.¹⁰⁸ Hanefîlerce meşru kabul edilen vücûh şirketinde ise kâr-zarar şirket adına satın alınacak maldaki hisse oranına göre olmalıdır. Bunun sebebi, vücûh şirketinde kârın damân ile elde edilmesidir. Şayet bu şirket tipinde kâr serbestçe belirlenseydi, tazmini üstenilmemiş bir getiri (ربح ما لم يضمن) elde edilmiş olurdu ki bu, İslam hukukunda meşru değildir.¹⁰⁹

Eşitlik prensibi üzerine kurulan mufâvada şirketinde ise hem kâr hem de zarar taraflarca eşit bir şekilde paylaşılacak zorundadır.¹¹⁰ Bu bağlamda tarafların birbirinin hem kefil hem de vekili olarak hareket ettiği mufâvada tipi şirkette tam sorumluluk ilkesi esastır. Yani şirket faaliyetleri çerçevesinde ortaya çıkabilecek her türlü zarar ve ziyan taraflarca eşit bir şekilde tazmin edilmek zorundadır.¹¹¹

Mudârebe sözleşmesinde ise kâr tarafların anlaştıkları oran, zarar ise sadece rabbü'l-mâle aittir. Mudâribin kaybı sadece emeğinin karşılığını alamamasıdır. Bundan

¹⁰⁴ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Nasbu'r-râye li-ahâdisi'l-Hidâye maa hâşiyetihi* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1997), 3/475; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâi'*, 6/641; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, 4/797.

¹⁰⁵ S. M. Hasanuzzaman, "The Liability of partners in an Islamic shirkah", *Islamic Studies* 10/4 (1971), 324.

¹⁰⁶ Bilmen, *İstılâhât-ı Fikhiyye Kâmu'su*, 7/66.

¹⁰⁷ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/19-20; Meydânî, *el-Lübâb*, 3/308.

¹⁰⁸ Sahnûn, *el-Müdevvene*, 3/598; Şirbînî, *Mugni'l-muhtâc*, 2/279.

¹⁰⁹ Babertî, *el-İnâye*, 6/174.

¹¹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 11/153.

¹¹¹ Meydânî, *el-Lübâb*, 3/304.

dolayı zarara mudâribin de iştirak etmesini şart koşturmak geçersizdir.¹¹² Ancak mudârebe sözleşmesinde sorumluluk rejimi genel olarak böyle olsa da bunun istisnaları mevcuttur. Yani rabbü'l-mâl bazen mudârebe verdiği ilk sermayeden daha fazla sorumluluk altına girebilmektedir. Aynı şekilde ticarî faaliyet sonucu kâr ortaya çıktıktan sonra olası zarar tazmininde rabbü'l-mâl ile birlikte mudârib de sorumluluk üstlenebilmektedir. Şöyle ki mudârebe malı, mudâribin elinde emanettir. Kasıt ve kusur olmaksızın sermaye telef olursa, mudâribin herhangi bir sorumluluğu yoktur. Buradan hareketle mudârib bir mal satın aldıktan sonra satıcıya bedelini ödemediği para telef olursa, mudâribin bu parayı rabbü'l-mâlden talep etme hakkı bulunmaktadır. Dolayısıyla rabbü'l-mâl verdiği ilk sermaye kadar bir miktarı, tekrar verme borcu altına girmiştir.¹¹³ Aynı şekilde yüz bin TL sermayeli ve kârın yarı yarıya anlaşıldığı bir mudârebe sözleşmesinde, yüz bin TL kâr elde edildiğini ve toplam şirket malvarlığının iki yüz bin TL olduğunu; daha sonra bu parayla bir ev satın alındığını, ancak semeni ödemediği paranın kaybolduğunu tasavvur edelim. Burada satıcıya olan iki yüz bin TL'lik borcun yüz elli bin TL'sini rabbü'l-mâl karşılarken; kârın yarısı olan elli bin TL'sini ise mudârib ödemek zorundadır.¹¹⁴ Bu durumlar mudârebeye genel ilke olarak zikredilen sorumluluğun sadece rabbü'l-mâle ait olduğu ilkesinin kat'î olmadığını gösterdiği gibi mudâribin de emeğinin yanında kârdan da olsa maddi olarak tazmin yükümlülüğü altına girdiğini göstermektedir.

Günümüz modern şirketlerinde hissedarlar, şirket türüne göre ya sadece sermaye payları kadar sorumlu (sınırlı sorumluluk), ya da şirket borçlarından tüm malvarlıklarıyla sorumlu (sınırsız sorumluluk) olabilmektedirler. Sınırsız sorumluluk, ortakların şirket borçlarından dolayı şahsî malvarlıkları da dahil olmak üzere tüm malvarlığıyla sorumlu olmasını ifade etmektedir. Adi ve kollektif şirketlerdeki hissedarların sorumluluğu buna örnek gösterilebilir.¹¹⁵ Sınırlı sorumluluk ilkesi ise sermaye şirketlerinin (limited, anonim) en temel özelliklerinden biridir ve bu ilke sayesinde hissedarlar sadece şirkete koydukları veya taahhüt ettikleri miktar kadar yükümlülük altına girmektedirler. Üçüncü kişilerin alacakları, şirketin malvarlığını aşsa bile hissedarlar bu

¹¹² "واشترط الوضعية على المضارب باطل" Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 3/26; Komisyon, "Vadfa", *el-Mevsuatü'l-fikhiyye* (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, 2006), 44/5-6.

¹¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, 22/168; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâi'*, 6/767.

¹¹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 22/169; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 5/72; Molla Miskîn, *Şerhu Kenzî'd-dekâik* (Mısır: y.y., 1287), 3/201; Burhânü's-şerîa, *el-Muhitü'l-Burhânî*, 18/260. Ayrıca bk. Kalkan, *Faizsiz Bankacılıkta Mudarabe*, 149-150.

¹¹⁵ Reha Poroy vd., *Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku* (İstanbul: Beta, 2003), 26-35; Şaban Kayıhan, *Şirketler Hukuku* (Ankara: Seçkin, 2021), 59-63; Selma Çetiner – Armağan Ebru Bozkurt Yüksel, *Ticari İşletme ve Ticari Şirketler Hukuku* (Ankara: Seçkin, 2021), 253-259; Mehmet Bahtiyar, *Ortaklıklar Hukuku* (İstanbul: Beta, 2022), 15-22.

borçlardan dolayı sorumlu tutulamamaktadır.¹¹⁶ Bu açıdan İslam şirketlerine bakıldığında inan ve mufâvada tipi şirketlerde genel prensip olarak sınırsız sorumluluk ilkesinin geçerli olduğu görülmektedir. Mudârebe akdinde, rabbü'l-mâlin yalnızca mudârebe tahsis ettiği sermaye ile sorumlu olması, modern şirketlerde benimsenen sınırlı sorumluluk ilkesine benzer bir yapının varlığına işaret ettiği şeklinde değerlendirilmektedir.¹¹⁷ Hatta birçok araştırmacı sınırlı sorumluluk ilkesini temellendirirken mudârebe hükümlerine atıf yapmaktadır. Murat Çizakça,¹¹⁸ Vehbe Zuhaylî,¹¹⁹ Mahmud M. Sanûsî¹²⁰ gibi araştırmacılar bunlardan bazılarıdır.

Mevcut literatür ışığında sınırlı sorumluluk ilkesi ile rabbü'l-mâlin sorumluluğu bazı noktalardan farklılık göstermektedir. Bu ilkenin geçerli olduğu modern sermaye şirketlerinde, şayet borç şirketin malvarlığından fazla ise şirket alacaklıları, alacaklarının tümünü veya bir kısmını tahsil edememektedir. Ancak mudârebeye ise üçüncü taraf olan alacaklı, alacağını ya rabbü'l-mâlden ya da mudâribden her hâlükârda alabilmektedir. Bundan dolayı mudârebenin sınırlı sorumluluk ilkesini temellendirmede mutlak olarak kullanılması eleştiriye açıktır.¹²¹

Sonuç

İslam hukukundaki şirket akdini ve türlerini, âkid ve hukukî kişilik, yazılı form, bağlayıcılık, süreklilik ve kâr-zarar olmak üzere beş temel kavram çerçevesinde ele aldığımız bu makalenin sonuçları şu şekilde özetlenebilir:

İslam şirket hukukunda, bir akdin taraflarının gerçek kişiler olması zorunludur ve şirketin oluşabilmesi için en az iki tarafın bir araya gelmesi gerekmektedir. Dolayısıyla klasik fıkıh anlayışında, kurucularından bağımsız bir hukukî kişilik olarak şirket tasavvurundan söz etmek güçtür. Ancak bu durumun dönemin ticarî anlayışı ve ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiği, ayrıca fıkıhta şirket hükümlerine tanınan esneklik göz önüne alındığında, yeni tip şirketlerin de fikhî açıdan meşru kabul edilebileceği değerlendirilmektedir.

¹¹⁶ Poroy vd., *Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku*, 22-25; Kayıhan, *Şirketler Hukuku*, 155; Çetiner - Armağan, *Ticari Şirketler Hukuku*, 251-252; Bahtiyar, *Ortaklıklar Hukuku*, 7-9, 100-101. Paylı komandit şirkette de sınırlı sorumluluk ilkesi hâkimdir. Kayıhan, *Şirketler Hukuku*, 155.

¹¹⁷ "... the qirad presents an interesting twist on the modern limited partnership" Robert W. Hillman, "Limited Liability in Historical Perspective", *Washington and Lee Law Review* 54/2 (1997), 621.

¹¹⁸ Çizakça, *İş Ortaklıkları Tarihi*, 10-11.

¹¹⁹ Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, 4/881.

¹²⁰ Abdul Rahim Abdul Rahman, "Issues in Corporate Accountability and Governance: An Islamic Perspective", *American Journal of Islamic Social Sciences* 15/1 (1998), 61.

¹²¹ Detaylı bilgi için bk. Akyüz, *Tüzel Kişilik ve Sınırlı Sorumluluk*, 170-178.

İslam hukukunda akitlerin kurulmasında yazılı form şart olarak aranmamakla birlikte, fıkıh yazılı akitlerin düzenlenmesi geleneğine yabancı değildir. Bilakis birçok alanda yazılı akitlerin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda şirket akdinin yazılı bir şekilde düzenlenmesi önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Ayrıca şirket mukavelesinin yazılı olarak yapılmasının şart koşulması, taraflar arasında gelecekte ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların önlenmesine de önemli ölçüde katkı sağlayabilir.

İslam hukukunda çeşitli akit tasnifleri bulunmaktadır. Bunlardan lâzım-gayri lâzım akitler bakımından şirket akdi, gayri lâzım kategorisinde yer almaktadır. Klasik anlamda, şirket akdi taraflar açısından bağlayıcı bir nitelik taşımamakla birlikte, günümüzde şirket akitlerinin taraflar açısından bağlayıcı bir yapıda kurulmasının önünde fikhî bir engel bulunmadığını düşünmekteyiz. Ayrıca bazı durumlarda şirket akdinin lâzım bir forma dönüşmesi ve özellikle Mâlikî mezhebindeki şirket akdinin bağlayıcı olduğuna ilişkin görüşler, bu değerlendirmemizi destekler niteliktedir.

İslam hukukunda şirket akdi, kişilerle kâim olduğundan en uzun süreli şirket, ortakların vefatına kadar sürebilmektedir. Ancak taraflarca şirketin daha uzun süreli olması sağlanabilmektedir. Hisse devri veya vefat eden ortağın yerine başka bir ortağın geçmesi gibi çözümler, şirket akdinde sürekliliği sağlamaya yönelik önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra kurucularından bağımsız hukukî kişiliğe sahip bir şirketin varlığının fikhî olarak kabul edilmesi durumunda, şirketin sürekliliği de doğal bir şekilde sağlanmış olacaktır.

İslam şirket akdinde kâr ya emek ya sermaye ya da dâman ile elde edilebilmektedir. Bu kapsamda şirket akdi taraflarının kâr elde edebilmesi, bu unsurlardan biri veya birkaçına dayanabilmektedir. Zarar ise genel ilke olarak tarafların şirkete koydukları sermaye oranına göre paylaşılmaktadır. Fakat tarafların zarar karşılama yükümlülüğü yalnızca şirkete koydukları sermaye ile sınırlı değildir. Tüm şahsî malvarlıkları, şirket zararını karşılama noktasında kullanılmak zorundadır. Bu sebeple İslam şirketler hukukunda benimsenen sorumluluk rejimi, sınırsız sorumluluk esasına dayanmaktadır.

Öte yandan mudârebe akdinde sermaye sağlayan taraf olan rabbü'l-mâl, sadece yatırdığı sermaye ile sorumludur. Fakat bu durumun modern sermaye şirketlerindeki sınırlı sorumluluk ilkesi ile tam anlamıyla örtüştüğünü söylemek güçtür. Dolayısıyla klasik İslam hukukundaki şirketler bağlamında sınırlı sorumluluk ilkesinin var olduğunu ileri sürmek, isabetli bir değerlendirme olmayacaktır.

Sonuç olarak İslam hukukundaki klasik şirket anlayışı, dönemin sosyal ve ekonomik şartlarına uygun olarak şahıs merkezli, yazılı forma ihtiyaç duymayan, gayri

lâzım nitelikte ve sürekliliği ortakların varlığına bağlı bir yapı olarak şekillenmiştir. Ancak fikhî sistemin esnekliği sayesinde, modern şirket yapılarının birçok yönüyle İslam hukukuna uygun biçimde değerlendirilmesi mümkündür. Bu bağlamda klasik şirket türleri ile günümüz modern şirketleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları derinlemesine inceleyen karşılaştırmalı çalışmaların yapılması hem teorik düzeyde fikhî bir zenginlik sağlayacak hem de İslamî finans uygulamaları açısından yol gösterici olacaktır.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Abdul Rahim, Abdul Rahman. “Issues in Corporate Accountability and Governance: An Islamic Perspective”. *American Journal of Islamic Social Sciences* 15/1 (1998), 55-69.
- Akgündüz, Ahmet. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.
- Akyüz, Yunus. *İslâm Hukuku Açısından Tüzel Kişilik ve Sınırlı Sorumluluk*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Atar, Fahrettin. “Mükâtebe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/530-532. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Ansay, Sabri Şakir. *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2002.
- Baberti, Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *el-Înâye şerhü'l-hidâye*. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1970.
- Bahtiyar, Mehmet. *Ortaklıklar Hukuku*. İstanbul: Beta, 2022.
- Bal, Faruk. *Arap Yarımadası'nda Ticaret Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015.
- Berki, Ali Himmet. *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye)*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1990.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1970.

- Burhânü's-Şerîa, Burhânüddîn (Burhânü's-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Merginânî. *el-Muhitü'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'manî*. Pakistan: İdaratü'l-Kurân ve'l-Ulumu'l-İslâmîyye, 2004.
- Büyükçelebi, İsmail. *İslam Hukûkunda İnân Şirketi ve Nevîleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1985.
- Ceylan, Hadi. *İslâm Borçlar Hukukunda Akdin Bağlayıcılığı*. Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Çetiner, Selma – Bozkurt, Yüksel Armağan. *Ticari İşletme ve Ticari Şirketler Hukuku*. Ankara: Seçkin, 2021.
- Çizakça, Murat. *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*. çev. Şehnaz Layikel. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed. *Sünenü'd-Dârekutnî*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2011.
- Döndüren, Hamdi. “Müsâkât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/70-71. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ebû Gudde, Abdussettâr. “eş-Şerikâtü'l-hadîse eş-şerikâtü'l-kâbîda ve ahkâmüha's-şer'iyye”. *Mecelletü Mecmai'l-Fikhi'l-İslâmî* 14/2 (2014), 547-587.
- Elsöz, Ümit. *İslam Hukukunda Şirket Ortaklarının Hakları, Sorumlulukları ve Şirketlerin Tasviyesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Erdebili, Cemaleddin Yusuf b. İbrahim. *el-Envar li-a'mali'l-ebrâr*. Cidde: Dâru'z-Ziyâ, 2006.
- Erden, Salih. *Osmanlı Vakıf Hukukunda İstidâne ve Tüzel Kişilikle İlişkisi (XVI.-XVIII Yüzyıllar)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Yayınevi, 2010.
- Fehmî, Hüseyin Kâmil. “eş-Şerikâtü'l-hadîse ve eş-şerikâtü'l-kâbîda”. *Mecelletü Mecmai'l-Fikhi'l-İslâmî* 14/2 (2014), 423-546.
- Feyyumi, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevi. *el-Misbahü'l-münir fi garibi's-şerhi'l-kebir li'r-Rafîi*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.
- Gözübenli, Beşir. “Şirket”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39/198-201. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Gözübenli, Beşir vd. *İslam Hukuku El Kitabı*. ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Guryânî, Alaüddin Muhammed. “et-Tehavvül fi'l-ukûdu'l-maliyye”. *Mecelletü'l-Külliyeti's-Şeria ve'l-Kanun* 1 (2018), 418-448.
- Günay, Hacı Mehmet. “Vakıf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/475-479. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Hafîf, Ali. *eş-Şerikât fi'l-fikhi'l-İslâmî buhus mukârene*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2009.

- Hamdân, İnam Arafat Musa. *Tatbikâtü tahavvü'l-ukûd fi'l-masrifi'l-İslâmî*. Ürdün: Yermük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Hamza, Hamza. “eş-Şahsiyetü'l-itibariyye”. *Mecelletü Câmiati Dimeşk* 17/2 (2001), 505-530.
- Haraşî, Muhammed b. Abdullah. *Şerhu'l-haraşî ala muhtasarı Halil -Adevi haşiyesiyle birlikte-*. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1317.
- Hasanuzzaman, S. M. “The Liability of Partners in an Islamic Shirkah”. *Islamic Studies* 10/4 (1971), 319-341.
- Hatemi, Hüseyin. *Önceki ve Bugünkü Türk Hukukunda Vakıf Kurma Muamelesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1969.
- Hattâb, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman Ruayni. *Mevâhibü'l-celil li-şerhi muhtasarı Halîl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- Hayyât, Abdülazîz. *eş-Şerikât fi's-şeriatü'l-İslâmiyye ve'l-kanunü'l-vaz'î*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Hillman, Robert W. “Limited Liability in Historical Perspective”. *Washington And Lee Law Review* 54/2 (1997), 613-627.
- Hocaeminefendizade, Ali Haydar Efendi. *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. çev. Raşit Gündoğdu - Osman Erdem. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî. *Reddül-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr şerh-i tenviri'l-ebsâr*. Riyad: Dâru'l-Alemi'l-Kütüb, 2003.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Muhalla*. thk. Abdulgaffâr Süleyman el-Bendârî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid. *Şerhu fethü'l-Kadîr ala'l-hidâye*. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1970.
- İbn Nüceym, Zeynüddin. *el-Bahru'r-râik şerhu kenzi'd-dekâik*. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Kaan, Enver Osman. *Şirket Yapısı ve Süreklilik*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2019.
- Kahraman, Abdullah. *İslâm Borçlar Hukukunda Kefâlet Sözleşmesi ve Günümüz Tatbikatı*. İstanbul: İFAV, 2008.
- Kalkan, Cemal. *Faizsiz Bankacılıkta Mudarâbe ve Kâr*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2021.
- Kara, Yakup. “İslam Hukuku'nda Deyn'in Deyn Karşılığında Satımı”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20 (2012), 389-415.
- Karâfî, Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim. *ez-Zahîre*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Karapınar, Hüseyin. “Müzâraa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/234-236. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî. *Bedâ'i'u's-sanâi' fî tertibi's-şerâ'i'*. Kahire: el-Mektebetü'l-Tevfikîyye, 2015.
- Kayıhan, Şaban. *Şirketler Hukuku*. Ankara: Seçkin, 2021.
- Kocabıyık, Yusuf. *Tarihsel Süreç İçerisinde İslam Şirketler Hukuku (Hanefi Mezhebi Bağlamında)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Koçhisarlıoğlu, Cengiz - Söğütlü, Özlem. *Roma Hukukundan Günümüz Hukukuna Işık Tutan İlkeler, Kavramlar ve Digesta Metinleri*. Ankara: Seçkin, 2022.
- Komisyon. *el-Fetâvâ'l-Hindîyye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1310.
- Komisyon. *el-Meâyirü's-şer'iyye: en-nassü'l-kamil li'l-meayiri's-şer'iyye li'l-müessesati'l-maliyyeti'l-İslâmîyye elleti temme i'timaduha*. el-Menâme: Dâru'l-Meymân, 2017.
- Komisyon. *Faizsiz Finans Standartları*. İstanbul: TKBB Yayınları, 2018.
- Komisyon. *Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-Ekonomik Yaşam: Ticari Ortaklıklar*. haz. Timur Kuran. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Komisyon. *Mevsuatü fihî'l-muâmelât (el-ebhâs, et-tabikât, el-fetâvâ, el-mustalahât)*. b.y.: y.y., ts..
- Komisyon. "Temellük". *el-Mevsuatü'l-fikhiyye*. 14/20-24. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, 1988.
- Komisyon. "Vadîa". *el-Mevsuatü'l-Fikhiyye*. 44/5-7. Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, 2006.
- Köse, Murtaza. "İslam Hukuku ve Modern Hukuka Göre Tüzel Kişilik". *Ekev Akademi Dergisi* 1/2 (Mayıs 1998), 221-230.
- Köse, Murtaza. *İslâm Hukukunda Anonim Ortaklıklar*. İzmir: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *Mevsûatü'l-kavâidi'l-fikhiyyeti'l-mukârene (et-Tecrid)*. Kahire: Dâru's-Selam, 2004.
- Kuru, Fatma. *İslam-Osmanlı Hukukunda Kitâbet (Mükâtebe) Akdi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Lâhim, Üsâme b. Humûd b. Muhammed. *Bey'u'd-deyn ve tatbikâtuhu el-muâsıra fî'l-fikhi'l-İslâmî*. Riyad: Dâru'l-Mîman lin-Neşr ve't-Tevzî, 2012.
- Mâcî, Muhammed Sekhâl. *Ahkâmü's-şerikât fî'l-fikhi'l-İslâmîyyi'l-malikî*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 2001.
- Makdisi, George. "La Corporation al'Epoque Classique de l'Islam". *Présence de Louis Massignon: Hommages et témoignages. Textes réunis par D. Massignon à l'occasion du Centenaire de L. Massignon*. Paris: Maisonneuve et Larose, 1987, 35-49
- Merginânî, Ebû'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye şerhu bidâyeti'l-mübtedi maa şerhi eş-Şeyh el-Allame Abdülhay el-Leknevi*. Karaçi: İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulumü'l-İslâmîyye, 1417.

- Mevsılî, Ebû'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-muh-târ*. Beyrut: Dâru'l-Erkâm, 1418.
- Meydânî, Abdülganî b. Talib b. Hammade ed-Dımaşkî. *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb: Dirâse ani'l-lübâb ve muhtasari'l-kudûrî*. Beyrut: Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 2014.
- Molla Miskîn. *Şerhu kenzi'd-dekâik*. Mısır: y.y., 1287.
- Mısır Kanunu. "Mısır Medeni Kanunu". Erişim 17 Kasım 2024. <https://Sadanykhailifa.Com/Uploads/Laws/1576751803.Pdf>
- Muhammed ez-Zeylâî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Nasbu'r-râye li-ahâdisi'l-Hidâye maa hâşiyetihi. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1997.
- Mustafa Fevzi. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'den Kitâbü's-Şirket*. İstanbul: Matbaa-i Hukukîyye, 1329.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Ravzatü't-tâlibin*. Beyrut: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Poroy, Reha - Tekinalp, Ünal - Çamoğlu, Ersin. *Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku*. İstanbul: Beta, 2003.
- Râfiî, Ebû'l-Kasım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm Kazvînî. *el-Aziz şerhi'l-veciz (şerhü'l-kebir)*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Sadrüşşerîa, es-Sânî Ubeydullah b. Mes'ûd b. Tâcişşerîa Ömer. *Şerhu'l-vikâye*. Amman: Müessesetü'l-Varâk li-Neşri ve't-Tevzî, 2006.
- Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî. *el-Müdevvenetü'l-kübra*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Semerkandî, Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetü'l-fukaha*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1989.
- Sıkillî, Ebû Bekr b. Abdullah b. Yunus. *el-Cami' li-mesaili'l-müdevvene*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2013.
- Şekerci, Osman. *İslam Şirketler Hukuku Emek-Sermaye Şirketi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasen b. Ferkad. *el-Câmiu'l-kebir*. Mısır: Matbatü'l-İstikâme, 1356.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasen b. Ferkad. *el-Asl*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Şirbînî, Şemseddin Hatib Muhammed b. Ahmed Kahiri Şafiî. *Mugni'l-muhtâc ila ma'rifeti meani elfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1997.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme Ezdî Hacrî Mısırî. *eş-Şurâtü's-sagîr*. Bağdat: Matbaatü'l-Ânî, 1974.

- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme Ezdî Hacrî Mısrî. *Muhtasarü't-Tahâvî*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1370.
- Tamûm, Muhammed. “eş-Şahsiyyetü'l-itibariyye fi's-şeriâti'l-İslâmiyye bahsün mukâren”. *Mecelletü'l-Hukuk ve's-Şerîa* 2/1 (1978), 97-151.
- Tâvîl, Muhammed. *eş-Şerikât ve ahkâmuhâ fi'l-fikhi'l-İslâmî firâse Mukârene fi's-şerikâti'l-İslâmiyye*. Lübnan: Dâru İbn Hazm, 2009.
- Turay, Fatih. *Finansal Açıdan İslâm Borçlar Hukuku (İslâmi Finans Teorisi)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Udovitch, Abraham L. *Orta Çağ İslam Dünyasında Ortaklık ve Kâr*. çev. İsmail Bektaş. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2019.
- Udovitch, Abraham L. *Partnership and Profit in Medieval Islam*. New Jersey: Princeton University Press, 1970.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet. *Türk Medeni Hukuku Şahsın Hukuku*. İstanbul: Nurgök Matbaası, 1960.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. ed. Asım Cüneyd Köksal - Murat Kaya. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Yemenoğlu, Musab. *Hâkim eş-Şehîd'in el-Kâfî Adlı Eserinin Kitâbü's-Şerike Bölümünün Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Zekerıyyâ Ensârî, Ebû Yahya Zeynüddin Zekerıyya b. Muhammed b. Ahmed. *Esne'l-metâlib fi şerh-i ravzi't-tâlib maa hâşiyeti'l-remli'l-kebîr*. b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1431.
- Zeylaî, Fahreddin Osman b. Ali b. Mihcen. *Tebyînü'l-hakâik fi şerhi kenzi'd-dekâik ve bi-hâmişi eş-Şelebî*. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1315.
- Zuhaylî, Vehbe. *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletuhu*. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 1984.
- Zürkânî, Abdülbâkî b. Yûsuf. *Şerhü'z-zürkânî ala muhtasarı Halil*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.